

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πτυχιακή εργασία

«Έμφυλες
αναπαραστάσεις στα
κόμικς:

Η περίπτωση του
manga»

Φοιτητής: Δ.

Ασίμογλου

Επιβλέπων:

Μ. Παπα

Θεσσαλονίκη, 2016

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Έμφυλες αναπαραστάσεις στα κόμικς: Η περίπτωση του manga»

Του Δ. Ασίμογλου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη σύγχρονη κοινωνία, τα manga καταλαμβάνουν όλο ένα και υψηλότερη θέση μεταξύ των προτιμήσεων των ανθρώπων ανεξαρτήτου φύλου, ηλικίας ή εθνικότητας που ψάχνουν για ένα ευχάριστο λογοτεχνικό είδος με πλούσια εικονογράφηση. Η αφήγηση μιας ιστορίας με διαδοχικές εικόνες αποτελεί έναν εύπεπτο τρόπο μεταφοράς άμεσων και έμμεσων μηνυμάτων στους αναγνώστες. Η πλούσια θεματολογία τους πηγάζει από ιστορίες από την επικαιρότητα θίγοντας ποικίλα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα (πυρηνικός πόλεμος, μόλυνση περιβάλλοντος, γυναικείο κίνημα κ.α.). Ειδικότερα στο θέμα των φύλων, το manga ασκεί ισχυρή επιρροή για το τι είναι αποδεκτό και τι όχι φθάνοντας σε σημείο να αναπαράγει στερεοτυπικές αντιλήψεις ως φυσικές και αναντίρρητες αλήθειες. Ωστόσο, χρησιμοποιήθηκε και ως μέσο προβολής και αντίδρασης των φυλετικών ανισοτήτων για μια πιο ελεύθερη έκφραση χωρίς συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς που επιβάλλεται να ακολουθούν τα μέλη μιας κοινωνίας.

Στην παρούσα έρευνα ασχολήθηκα αποκλειστικά με το γυναικείο φύλο γιατί είναι αυτό που δέχτηκε την μεγαλύτερη καταπίεση σε σχέση με το αντρικό. Αποτελεί προσωπική μου επιλογή, λοιπόν, η μελέτη του γυναικείου φύλου μέσα από τα manga που αντανάκλα τη θέση και τη συμπεριφορά που παρουσιάζεται ως αποδεκτή από το εκάστοτε κοινωνικό σύνολο. Τέλος, πραγματοποιείται έρευνα που αποσκοπεί στη σύγκριση της γυναικείας εικόνας από έναν άνδρα mangaka και από μια γυναίκα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτρια καθηγήτρια μου Παπαρούση Μαρία και τη συνεπόπτρια καθηγήτρια Παπαδοπούλου Μαρία, που μου παρείχαν σημαντική βοήθεια, ώστε να ολοκληρωθεί αυτή η εργασία. Τους ευχαριστώ πολύ για το επιστημονικό υλικό που μου πρόσφεραν και τις συμβουλές που μου έδωσαν κατά την διάρκεια εκπόνησης της προκείμενης εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	2
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1. ΤΑ ΚΟΜΙΚΣ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	7
1.1 Τι είναι το ιαπωνικό κόμικ: manga	10
1.2 Κατηγορίες manga	12
1.3 Κοινωνική επιρροή του manga	12
2. MANGA ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ.....	16
3. ΤΟ ΦΥΛΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ MANGA	19
3.1 Η θέση της γυναίκας στην ιαπωνική κοινωνία	19
3.2 Πώς προβάλλεται το γυναικείο φύλο μέσα από τα manga	21
3.3 Πώς προβάλλεται το γυναικείο φύλο μέσα από τα shojo manga.....	22
4. ΤΟ MANGA ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΚΟΣΜΟ	28
4.1 Η ιστορία των δυτικών κόμικς	28
4.2 Το manga στη Δύση	30
4.3 Πώς βλέπουν οι Αμερικανοί αναγνώστες τα manga.....	33
5. ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΦΥΛΟ ΣΤΑ ΔΥΤΙΚΑ ΚΟΜΙΚΣ	38

5.1 Η θέση γυναίκας στα manga συγκριτικά με τα δυτικά κόμικς.....	40
---	----

6. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΦΙΓΟΥΡΑΣ ΣΤΑ

SHOJO MANGA	46
--------------------------	-----------

7. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	55
------------------------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58
---------------------------	-----------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία αφορά τις έμφυλες αναπαραστάσεις στα κόμικς, και εστιάζει συγκεκριμένα στην περίπτωση του manga. Χωρίζεται σε 7 βασικά μέρη καθένα από τα οποία καταπιάνεται με διαφορετική πλευρά του ζητήματος, με σκοπό να δοθεί μια όσο το δυνατόν πληρέστερη και σφαιρική ανάλυση γύρω από το κεντρικό θέμα.

Στην πρώτη ενότητα, ασχολούμαστε με την επεξήγηση του όρου ‘manga’ παραθέτοντας πληροφορίες από τη δημιουργία του μέχρι σήμερα. Αναφέρουμε κάποια ιστορικά στοιχεία από την προέλευση του manga και τις επιρροές που δέχτηκε από τα δυτικά κόμικς. Συνεχίζουμε κάνοντας λόγο για την τεχνοτροπία των απεικονιζόμενων μορφών και αναλύουμε τις κατηγορίες manga. Τέλος, αναφέρουμε την ισχυρή επιρροή που ασκούν στους αναγνώστες που μπορεί να δράσει άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά, δίνοντας σχετικά παραδείγματα.

Η δεύτερη ενότητα αποτελεί μια αναφορά στην προσέγγιση της ταυτότητας μέσα από το manga. Αρχικά, ορίζουμε την έννοια της ταυτότητας και προχωράμε στο ρόλο του manga στην ατομική διαμόρφωση της προσωπικότητας. Η ενότητα τελειώνει με την παρουσίαση των διαγωνισμών cosplay που δημιουργήθηκαν από την ανάγκη ταύτισης των αναγνωστών με τον αγαπημένο τους χαρακτήρα.

Στην τρίτη ενότητα, κάνουμε λόγο για το γυναικείο φύλο μέσα από το manga, πως προβάλλονταν σε παλιότερες εποχές και πως σήμερα. Αρχικά, κάνουμε μια εισαγωγή σχετικά με την αξία και τον ρόλο της γυναίκας στην ιαπωνική κοινωνία. Στη συνέχεια, αναφέρουμε πως εμφανίζονται οι γυναίκες στα διάφορα είδη manga, από την εξωτερική τους εμφάνιση μέχρι τα χαρακτηριστικά συμπεριφοράς τους, που συχνά αντανακλούν παλιές, στερεοτυπικές αντιλήψεις. Καταλήγουμε στη θέση της γυναίκας στα shojo manga, που αφορούν το γυναικείο

κοινό, ερευνώντας τις δημοφιλέστερες manga shojo σειρές από τη δεκαετία του 50 μέχρι σήμερα.

Στην τέταρτη

ενότητα, ασχολούμαστε με το manga στο δυτικό κόσμο, πότε έφτασε στην Δύση και τι εντυπώσεις δημιούργησε στους δυτικούς. Αρχικά, προσεγγίζουμε ιστορικά το δυτικό κόμικ αναφέροντας κάποια εισαγωγικά στοιχεία και τα πιο χαρακτηριστικά κόμικς. Συνεχίζουμε με την πρώτη εμφάνιση των manga στο δυτικό κόσμο που έγινε με την τηλεοπτική τους απόδοση αρχικά (anime) και καταλήγουμε με τα αποτελέσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε Αμερικανούς οι οποίοι καλούνταν να μιλήσουν για την προβολή της γυναικείας εικόνας στα manga.

Στην έκτη ενότητα, γίνεται μια έρευνα μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας mangaka ως προς την προσέγγιση του γυναικείου φύλου στα manga τους. Για το σκοπό αυτό μελετάμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα από τον κάθε συγγραφέα. Επέλεξα λοιπόν, το manga *Shinshuki Miman Okotowari* της Watase Yuu και το manga *Dear Friends* του Yoshi Yuu.

Τέλος, στην έβδομη ενότητα γίνεται μια παράθεση γενικών συμπερασμάτων που προέκυψαν μέσα από την έρευνα και την σύνθεση της παρούσας εργασίας.

1. ΤΑ ΚΟΜΙΚΣ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1.1 Τι είναι το ιαπωνικό κόμικς: manga

Η κυριολεκτική μετάφραση του ιαπωνικού όρου manga¹ (ιαπωνικά: 漫画) είναι «τυχαίες ή παράξενες εικόνες» και χρησιμοποιείται ευρέως πλέον ως συνώνυμη των ιαπωνικών κόμικς. Τα πρώτα δείγματα manga κάνουν την εμφάνισή τους τον 12^ο αιώνα, με τα gi-ga (γκι-γκα = «αστείες εικόνες»), που ζωγραφίζονται από διάφορους καλλιτέχνες και περιέχουν πολλές ιδιότητες των manga όπως είναι η έμφαση στην ιστορία και οι απλές, καλλιτεχνικές γραμμές. Η λέξη «manga», όμως, μπήκε σε κοινή χρήση μετά την δημοσίευση του Hokusai Manga (Χοκουσάι Μάνγκα) τον 19^ο αιώνα, η οποία περιείχε ταξινομημένα σχέδια του καλλιτέχνη Hokusai της τεχνοτροπίας ukiyo-e (Ουκίγιο-ε).

Όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής ξεκίνησαν το εμπόριο με την Ιαπωνία, αρχές του 19^{ου} αιώνα, η τελευταία επιδίωξε να εκσυγχρονιστεί και να φτάσει τις υπόλοιπες χώρες. Για το λόγο αυτό εισήγαγε δυτικούς καλλιτέχνες να διδάξουν έννοιες όπως η γραμμή, η μορφή και το χρώμα στα οποία δεν δίδονταν ιδιαίτερη σημασία στο ουκίγιο-ε. Η ανάμειξη της ουκίγιο-ε με την δυτική τεχνοτροπία πυροδότησε την ανάπτυξη και εξέλιξη των manga σε ό,τι γνωρίζουμε σήμερα. Έγιναν γνωστά τον 20^ο και 21^ο αιώνα, όταν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο άρθηκε η απαγόρευση για ό,τι μη προπαγανδιστικό, οπότε και πολλοί εκδότες άρχισαν να εμφανίζονται. Τα manga είναι πολύ σημαντικό μέρος της ιαπωνικής κουλτούρας και χαίρουν σεβασμού τόσο σαν τέχνη όσο και σαν μια μορφή λαϊκής λογοτεχνίας (Bouissou, 2000).

Τα περιοδικά manga εκδίδονται στην Ιαπωνία, μέσω εβδομαδιαίων, δεκαπενθήμερων και μηνιαίων περιοδικών. Αυτά τα περιοδικά συνήθως τυπώνονται σε χαμηλής ποιότητας χαρτί εφημερίδας και το μέγεθός τους, μπορεί να κυμαίνεται από τις 200 μέχρι τις 850 σελίδες. Ο αυξημένος όγκος των περιοδικών αυτών οφείλεται στο γεγονός πως περιέχουν πολλές σειρές που εξελίσσονται παράλληλα. Σε κάθε τεύχος αφιερώνονται περίπου 20-40 σελίδες για κάθε σειρά.¹ Έτσι οι αναγνώστες, διαβάζοντας το manga που παρακολουθούν, έρχονται σε επαφή και με άλλες ιστορίες, ώστε ακόμα και αν τελειώσει η ιστορία manga του αρχικού τους ενδιαφέροντος, συνεχίζουν να αγοράζουν το περιοδικό διαβάζοντας άλλες ιστορίες. Η ανταπόκριση που θα έχει μια ιστορία από το κοινό θα καθορίσει και τον χρόνο παραμονής της στο περιοδικό. Κάποιες σειρές μπορεί να συνεχίζονται για χρόνια αν είναι πετυχημένες, ενώ αντίθετα αν δεν έχουν αρκετή απήχηση στο αναγνωστικό κοινό κόβονται πρόωρα. Πολλές φορές οι δημιουργοί δημοσιεύουν αυτοτελείς ιστορίες με τις ιδέες που έχουν ώστε να γίνουν γνωστοί και αν λάβουν καλές κριτικές συνεχίζουν.

Όταν μια σειρά συνεχιστεί για αρκετό καιρό, τότε τα επεισόδια δημοσιεύονται πολλά μαζί σε έναν τόμο στο μέγεθος κανονικού βιβλίου που ονομάζεται tankōbon (τανκόουμπον). Αυτοί οι τόμοι έχουν καλύτερης ποιότητας χαρτί και αγοράζονται από όσους θέλουν να προφτάσουν την ιστορία στο περιοδικό ή θεωρούν ακριβό το κόστος των εβδομαδιαίων ή μηνιαίων περιοδικών.

Γενικά η τεχνοτροπία των manga είναι εύκολα αναγνωρίσιμη και διαφέρει από αυτή των δυτικών κόμικς. Τα ιαπωνικά κόμικς ξεχωρίζουν με μια πρώτη ματιά από την τεχνική της αποτύπωσης των προσώπων και των χαρακτηριστικών του προσώπου των ηρώων στο χαρτί. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποτελεί το μέγεθος του κεφαλιού στους χαρακτήρες. Είναι σύνηθες να σχεδιάζουν το κεφάλι σε ίση αναλογία με το υπόλοιπο σώμα και να στρογγυλοποιούν τα μάτια τόσο πολύ ώστε να καλύπτει μεγάλο μέρος του προσώπου. Οι ήρωες εμφανίζονται με μεγάλα εκφραστικά μάτια, τα οποία καθρεφτίζουν τον συναισθηματικό τους κόσμο. Τα μεγάλα μάτια, που αποδίδονται με ιδιαίτερη λεπτομέρεια είναι το σήμα κατατεθέν των ιαπωνικών κόμικς. Το χαρακτηριστικό των ματιών έχει γίνει μόνιμη ιδιότητα των manga από την δεκαετία του '60 όταν ο Osamu Tezuka άρχισε να σχεδιάζει με τον τρόπο αυτό, επηρεασμένος από τα σχέδια της Disney. Ο Osamu θεωρείται από πολλούς ως ο πατέρας της σύγχρονης τεχνικής των manga με την πιο διάσημη δημιουργία του, το Astro Boy (Bouissou, 2000). Βέβαια αυτό δεν αποκλείει δημιουργούς manga να παραμένουν πιστοί στις πιο παραδοσιακές μορφές των Ukiyo-e, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το Akira, ένα πολύ δημοφιλές manga και ένα από τα πρώτα που προβλήθηκαν στις χώρες της Δύσης.

Μια από τις βασικές διαφορές ανάμεσα σε manga και δυτικά κόμικς είναι, επίσης, η ροή της αφήγησης και η τοποθέτηση των καρτέ. Τα manga διαβάζονται από «το τέλος προς την αρχή», ξεκινώντας δηλαδή από την τελευταία σελίδα και φτάνοντας στην πρώτη. Η ανάγνωση της κάθε σελίδας γίνεται με φορά από δεξιά προς τα αριστερά και από πάνω προς τα κάτω. Αρκετές φορές κατά την μετάφρασή τους για την δύση, τα manga αντιστρέφονται (όπως θα φαινόταν σε έναν καθρέφτη) για να διαβάζονται με τον δυτικό τρόπο, δηλαδή από αριστερά προς τα δεξιά. Σήμερα τις περισσότερες φορές παραμένουν στην αρχική τους μορφή, μιας και αρκετοί οπαδοί έχουν εξοικειωθεί με τον ιαπωνικό τρόπο αλλά και γιατί τα προτιμούν έτσι όντας πιο κοντά στην πρωτότυπη έκδοση.

Μια άλλη βασική διαφορά ανάμεσα σε manga και δυτικά κόμικς είναι πως τα πρώτα στο σύνολό τους παραμένουν ασπρόμαυρα. Η ασπρόμαυρη έκδοση των αρχικών εντύπων έγινε για χάριν οικονομίας, παρόλα αυτά έχει παραμείνει ακόμη και σήμερα ως «στιλιστική επιλογή» και προσδιοριστικό χαρακτηριστικό των ιαπωνικών κόμικς. Μόνο τα εξώφυλλα των manga και κάποιες φορές οι πρώτες σελίδες τους τυπώνονται έγχρωμα.

1.2 Κατηγορίες manga

Η μεγάλη αποδοχή των manga από το κοινό έφερε σαν αποτέλεσμα την διεύρυνση της θεματολογίας με την οποία καταπιάστηκαν οι συγγραφείς των περιοδικών αυτών. Όλοι διαβάζουν, από τον πιο μικρό μέχρι τον πιο μεγάλο, από τον επιχειρηματία μέχρι την δεκάχρονη μαθήτρια και εκτός αυτού δεν υπάρχει νόμος που να περιορίζει το περιεχόμενο με το οποίο καταπιάνονται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μια απίστευτη πληθώρα κατηγοριών που καλύπτουν πραγματικά όλα τα γούστα.

Τα manga κατηγοριοποιούνται ανάλογα με την ηλικία και το φύλο του κοινού στο οποίο απευθύνονται². Διακρίνονται από το εξώφυλλο και τοποθετούνται σε διαφορετικά ράφια στα περισσότερα βιβλιοπωλεία. Ενδεικτικά, μερικές από τις κατηγορίες αυτές είναι οι παρακάτω:

 Josei (τζοσέι). Τα Josei manga ξεκίνησαν να εμφανίζονται την δεκαετία του 80, σε

μια περίοδο άνθησης για τα manga. Απευθύνονται σε ενήλικο γυναικείο πληθυσμό. Το πρώτο Josei manga τυπώθηκε το 1980 και ονομαζόταν Be-Love. Τα πρώτα manga αυτού του είδους δεν περιλάμβαναν σεξουαλικό περιεχόμενο, κάτι το οποίο άλλαξε μέχρι την δεκαετία του 90' όπου και απέκτησαν έναν πιο ερωτικό χαρακτήρα. Μερικά παραδείγματα από

Josei manga είναι τα AngelNest, Blue και Chihayafuru.

 Kodomo (κοντόμο). Τα manga αυτής της κατηγορίας απευθύνονται σε παιδιά και

²Wikipedia (2016). Manga. (βλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Manga>) για τον κριτικό και διαπαιδαγωγικό χαρακτήρα.

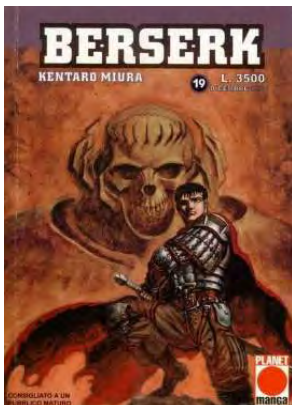

Μέσα από την πλοκή, τις στάσεις και τον χαρακτήρα του ήρωα προσπαθούν να περάσουν στα παιδιά ηθικούς κανόνες και αξίες που χαρακτηρίζουν μια κοινωνικά σωστή συμπεριφορά και να τους δώσουν τις κατάλληλες κατευθύνσεις για να μην ξεστρατίσουν από τον «καλό δρόμο». Ένα χαρακτηριστικό

παραδείγματα από Kodomo manga είναι το Doraemon, του Fujiko F. Fujio.

Seinen (σέινεν). Τα manga αυτής της κατηγορίας είναι τα αντίστοιχα των Josei manga

για τον αντρικό πληθυσμό. Ένα από τα πρώτα περιοδικά manga που τυπώθηκε ήταν Seinen manga, το Weekly Manga Times. Τα Seinen manga απευθύνονται σε άντρες με βασικές θεματικές τη δράση, την πολιτική, την επιστημονική φαντασία, τα σπορ, ενώ περιέχουν και αυτά ερωτικό περιεχόμενο. Μερικά παραδείγματα είναι τα Akira, Tokyo Ghoul και

Berserk.

Οι δύο πιο δημοφιλείς κατηγορίες manga και αυτές οι οποίες συγκεντρώνουν τους περισσότερους αναγνώστες από διάφορες ηλικιακές ομάδες είναι τα Shojo και τα Shonen manga.

Shōjo (σ'όουτζο)³. Τα Shojo manga απευθύνονται, κατά

βάση, στο εφηβικό, γυναικείο αναγνωστικό κοινό. Τα manga αυτής της κατηγορίας καλύπτουν μια ευρεία

θεματική γκάμα από ιστορικό δράμα μέχρι επιστημονική φαντασία, συχνά όμως με βασικό επίκεντρο το συναίσθημα και τον έρωτα. Κάποια παραδείγματα από Shojo

³ Wikipedia (2016), <https://el.wikipedia.org/wiki/Σεϊνεν> (πρόσβαση: 02/02/2018)

και Sailor Moon.

🐱 **Shōnen (σ'όουνεν)**⁴. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα πιο διεθνώς αναγνωρισμένα

manga. Απευθύνονται στο εφηβικό, αντρικό, αναγνωστικό κοινό και περιλαμβάνουν αρκετή δράση και βία. Στην περίπτωση των Shonen manga ο βασικός πρωταγωνιστής είναι συνήθως ένας έφηβος ο οποίος μέσα από τις περιπέτειες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει κατά τη διάρκεια της ιστορίας, καταφέρνει να εξελίσσεται και να ωριμάζει. Από τα πιο γνωστά manga αυτής της κατηγορίας είναι τα Onepiece, Naruto και DragonBall.

Μερικές άλλες κατηγορίες manga είναι οι παρακάτω:

🐱 **Shōjo-ai ή Yuri, (γιούρι)** – περιλαμβάνει ιστορίες με ομοφυλοφιλικό (γυναίκες) ειδύλλιο.

🐱 **Shōnen-ai ή Yaoi (γιαόι)** – περιλαμβάνει ιστορίες με ομοφυλοφιλικό (άντρες) ειδύλλιο.

🐱 **Dōjinshi (Ντόουτζινσι)** – manga φτιαγμένο από οπαδούς άλλων διάσημων ιστοριών manga.

Φυσικά, ένα manga μπορεί να ανήκει σε παραπάνω από μια κατηγορία.

1.3 Κοινωνική επιρροή του manga

Τα manga παίζουν πολύ σημαντικό μέρος της Ιαπωνικής κουλτούρας. Θεωρημένα ως υψηλή μορφή τέχνης αλλά και ως ανάπτυξη λαϊκής λογοτεχνίας, είναι σεβαστά από την κοινωνία της Ιαπωνίας. Για αυτόν το λόγο η απόλαυση τους δεν θεωρείται ταμπού από οποιαδήποτε ομάδα της Ιαπωνίας. Είναι ένα αρκετά σύνηθες γεγονός να διαβάζονται από

⁴Wikipedia (2016). *Shounen manga* (βλ. [βιβλιογραφία](#)).
επιχειρήματα, κομμάτι ντυμένο με κοστούμια, ενώ ταξιδεύουν από ή προς την δουλειά τους

με τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Κατά βάση, αποτελούν ένα ψυχαγωγικό ανάγνωσμα, κατάλληλο για ώρες ξεκούρασης, χαλάρωσης, διακοπών, αναμονής, ταξιδιού κ.ά.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τα manga εξελίχθηκαν σταθερά και σταδιακά σε μια κυρίαρχη βιομηχανία εκδόσεων στην Ιαπωνία η οποία δίνει τροφή και έμπνευση και σε άλλες πολύ μεγάλες βιομηχανίες, όπως είναι ο κινηματογράφος, η τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια (Bouissou, 2000).

Για το 2007 η βιομηχανία εκδόσεων manga ανέφερε ετήσιο προϋπολογισμό κόστους 40,5 δισεκατομμύρια γιέν, ενώ το 2011 οι πωλήσεις των περιοδικών έφτασαν το 30 % των συνολικών πωλήσεων σε βιβλία και περιοδικά στην Ιαπωνία (JETRO, 2006).

Η τεράστια απήχηση των manga οδήγησε στην επέκτασή τους και στην διεθνή αγορά, όπου παραχωρήθηκαν δικαιώματα σε εταιρίες εκδόσεων άλλων χωρών για μετάφραση και τροποποίηση τους σε δυτικού τύπου τεχνοτροπίας κόμικς. Από τη δεκαετία του 70' μέχρι σήμερα πολλά manga έχουν μεταφραστεί σε διάφορες χώρες όπως η Κορέα, η Κίνα, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, η Ισπανία και φυσικά οι Ηνωμένες Πολιτείες, επηρεάζοντας την παγκόσμια σκηνή των κόμικς και των κινουμένων σχεδίων (Bouissou, 2000). Τα manga, λοιπόν, απασχολούν και επηρεάζουν ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό τόσο από άποψη φύλου, όσο και από πλευράς ηλικίας αλλά και εθνικότητας.

Οι επιδράσεις των manga ποικίλουν και είναι τόσο θετικές όσο και αρνητικές. Ως είδος εικονογραφημένων ιστοριών καταφέρνουν να συμπυκνώνουν στην εικόνα και στο λόγο νοήματα και πληροφορίες τα οποία ο αναγνώστης πρέπει να ερμηνεύσει, άρα δίνουν ερεθίσματα δημιουργικής σκέψης και καλλιεργούν την κριτική ικανότητα του αναγνώστη. Λόγω της επικοινωνιακής τους δύναμης, μπορούν επίσης να αξιοποιηθούν για να προβάλουν

σοβαρά κοινωνικά θέματα, όπως η βία, ο ρατσισμός, η ανεργία, η κρίση κ.ά. αλλά και για εκπαιδευτικούς σκοπούς, όπως περιβαλλοντική εκπαίδευση, αγωγή υγείας, κ.ά.

Η τεράστια κοινωνική επιρροή των manga έγκειται στο γεγονός ότι οι νεαροί, κυρίως, αναγνώστες ταυτίζονται με τους χαρακτήρες των κόμικς οι οποίοι, δρώντας ως πρότυπα, εκφράζουν συνήθως τις κοινωνικές και ιδεολογικές αξίες της κοινωνίας και παλεύουν για την επικράτησή τους

Από την άλλη πλευρά μια αρνητική διάσταση της κοινωνικής τους επιρροής είναι ότι τα παιδιά ταυτίζονται με ήρωες που παρουσιάζονται ως υπεράνθρωποι, ανίκητοι και με μοναδικά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα να αποπροσανατολίζονται από την πραγματικότητα. Επιπλέον, στα manga τα οποία απευθύνονται κυρίως σε έφηβους (Shonen), υπερτονίζονται πολλές φορές η βία και η επιθετικότητα, ενώ παρουσιάζονται με λεπτομέρειες αντίστοιχες σκηνές και τελικά θεωρούνται φυσιολογικές και καθημερινές.

Ένα παράδειγμα που αποδεικνύει έμπρακτα την δύναμη των ιαπωνικών κόμικς, είναι αυτό της επίδρασης που είχε στους αναγνώστες το «Death Note». ένα από τα δημοφιλέστερα manga των τελευταίων χρόνων.

Η δημοφιλής σειρά ιαπωνικών manga, σε σενάριο Όορπα Τσογκούμι και εικονογράφηση από τον Τακέσι Ομπάτα, δημοσιεύτηκε στις σελίδες του περιοδικού Weekly Shōnen Jump από τον Δεκέμβριο του 2003 έως το Μάιο του 2006, αργότερα μεταφέρθηκε σε κινούμενο σχέδιο στην ιαπωνική τηλεόραση. Η σειρά ενέπνευσε επίσης τρεις ταινίες, δύο μυθιστορήματα και αρκετά βιντεοπαιχνίδια.

Πρόκειται για την ιστορία ενός μαθητή λυκείου, τον Γιαγκάμι Λάιτ, που ανακαλύπτει ένα υπερφυσικό τετράδιο, που του επιτρέπει να σκοτώνει οποιονδήποτε, απλά γράφοντας το όνομά του σε αυτό. Προσπαθώντας να απαλλάξει την κοινωνία από τους εγκληματίες, γίνεται ο ίδιος κριτής και «θεός» ενός νέου κόσμου, και οδηγείται σταδιακά στην παράνοια. Εμπόδιο στα σχέδια του στέκεται ένας μοναχικός αστυνομικός που θα ανακαλύψει τα ίχνη του και θα προσπαθήσει να εξιχνιάσει το τι πραγματικά συμβαίνει πίσω από όλους αυτούς τους μυστήριους θανάτους.

Η μεγάλη επιρροή του manga σε μαθητές, σε διάφορες χώρες του κόσμου, προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις. Η κυκλοφορία του Death Note έχει απαγορευτεί σε διάφορες πόλεις της

Κίνας, όπως το Πεκίνο και τη Σαγκάη, ενώ στις ΗΠΑ υπάρχουν περιπτώσεις όπου μαθητές αποβλήθηκαν όταν βρέθηκαν στην κατοχή τους τετράδια με τίτλο Death Note, που περιείχαν ονόματα συμμαθητών τους ή καθηγητών. Ακραία περίπτωση αποτελεί η δολοφονία ενός άντρα στο Βέλγιο τον Σεπτέμβριο του 2007, όπου δίπλα του βρέθηκαν δύο σημειώσεις, με σαφή επιρροή από το manga. Η υπόθεση παρέμενε για χρόνια άλυτη, ενώ ο Βέλγικος τύπος ονόμασε την υπόθεση *Manga moord*⁵ (Φόνος του manga).

2. MANGA ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

⁵Wikipedia (2016). *Manga Myrder* (βλ. βιβλιογραφία)

Τα ιαπωνικά περιοδικά, manga, συνθέτουν μέσα από μια αλληλουχία εικόνων ένα είδος φαντασιακού κόσμου, που μεταφέρει ηθικές αξίες, τρόπους συναισθηματικής έκφρασης και νόρμες της καθημερινής ζωής, που καταφέρνουν να επηρεάζουν βαθύτατα και ποικιλοτρόπως τον αναγνώστη, όπως αναφέραμε και σε προηγούμενη ενότητα της εργασίας. Στην παρούσα ενότητα θα ασχοληθούμε σχετικά με το κατά πόσο τα manga επιδρούν πάνω στην δημιουργία της προσωπικής ταυτότητας του αναγνώστη.

Σύμφωνα με τον Λακάν, Γάλλου ψυχαναλυτή του οποίου οι ιδέες είχαν και έχουν ακόμα σημαντικό αντίκτυπο στην ψυχαναλυτική σκέψη, η ταυτότητα αποκτάται μέσω της ασυνείδητης μίμησης των γονιών, των συγγενών, των δασκάλων και γενικά των σημαντικών άλλων, οι οποίοι παίζουν τον ρόλο του «καθρέφτη» στον οποίο γίνεται η αναγνώριση του εαυτού μας και η συγκρότηση της εικόνας του σώματός μας ως αδιάσπαστη ολότητα. Η ταυτότητα για τον Lacan είναι το αποτέλεσμα αναγνώρισης του εαυτού μας στα πρόσωπα των άλλων, οι οποίοι εκλαμβάνονται ως ίδιοι με τον εαυτό μας. Οι εικόνες και έννοιες

(σημαινόμενα) που το άτομο ασυνείδητα αναγνωρίζει ως δικές του και αναπαράγει μέσω της μίμησης, θεωρεί ότι εξ' αρχής ανήκουν σε αυτόν και συνιστούν την φυσική του, εγγενή ταυτότητα (Chen, 2006).

Στην περίπτωση των manga οι σημαντικοί άλλοι που συμβάλλουν στην διαμόρφωση της προσωπικής ταυτότητας δεν είναι άλλοι από τους κεντρικούς ήρωες των ιστοριών. Δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη, μέσα από τα manga, να ταυτιστεί και να βιώσει τον εαυτό του μέσα από τα μάτια του αγαπημένου του ήρωα, καθώς και να υιοθετήσει τις πλευρές του χαρακτήρα του που τον αντιπροσωπεύουν και που αυτός θαυμάζει. Τα manga συγκεκριμένα διαφέρουν από του δυτικού τύπου κόμικς, ως προς το ότι εστιάζουν κυρίως στην πλοκή και την ψυχοσυναισθηματική δόμηση και ωρίμανση των κεντρικών ηρώων της ιστορίας και όχι τόσο στην εικόνα και την γενικότερη τεχνοτροπία με την οποία θα αποτυπωθεί η ιστορία. Έτσι, παρουσιάζονται πολύπλευροι χαρακτήρες που ενστερνίζονται συγκεκριμένες αξίες και ιδανικά, τα οποία γίνονται στοιχεία προς μίμηση και παραδειγματισμό για τους αναγνώστες.

Οι οπαδοί των manga θέλουν να μοιάσουν στους ήρωες των ιστοριών με τους οποίους και ταυτίζονται, παρόλο που αυτοί οι ήρωες είναι ως επί τω πλείστων ιδιαίτερα όμορφοι, δυνατοί και γενικά έχουν χαρακτηριστικά που τους κάνουν να ξεχωρίζουν από τον απλό άνθρωπο. Φαίνεται ότι αυτό που προσφέρουν τα manga είναι μία διέξοδο στους νέους ανθρώπους προς ένα φαντασιακό κόσμο, στον οποίο οι πραγματικές τους ταυτότητες και οι προκλήσεις του χαρακτήρα τους εξαφανίζονται προσωρινά. Όταν ταυτίζονται με έναν ιδιαίτερα δυναμικό χαρακτήρα, η δική τους αδυναμία συγκαλύπτεται, ή όταν ταυτίζονται με έναν ελκυστικό και δημοφιλή χαρακτήρα ικανοποιείται έμμεσα η δική τους ανάγκη για αναγνώριση και αποδοχή. Τα manga παρέχουν στον αναγνώστη την δυνατότητα να βιώσει

κάτι άλλο πέρα από τον εαυτό του μέσα από την εικονική, μη ρεαλιστική πραγματικότητα (Chen, 2006).

Πάνω σε αυτή την ανάγκη των οπαδών των manga να ταυτιστούν πλήρως και να γίνουν οι αγαπημένοι τους ήρωες βασίστηκε και η εμφάνιση των διαγωνισμών cosplay⁶. Τα cosplay θεωρούνται μια μορφή τέχνης και έκφρασης και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα στην Ιαπωνία αλλά και στον δυτικό κόσμο. Πρόκειται, ουσιαστικά για ένα παιχνίδι με κουστούμια, συνήθως εμπνευσμένα από χαρακτήρες βιντεοπαιχνιδιών ή κόμικς. Τα κουστούμια αυτά είναι υψηλά σε ποιότητα και τιμή και είναι δυσεύρετα και σπάνια. Σε αντίθεση με τις αποκριάτικες ενδυμασίες, τα κουστούμια cosplay αποτυπώνουν την κάθε λεπτομέρεια της φιγούρας από την οποία αντλούν έμπνευση.

---

⁶Wikipedia (2016). *Manga*. (βλ. βιβλιογραφία)

Παραδείγματα εικόνων cosplay.

3. ΤΟ ΦΥΛΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ MANGA

Σε προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας αναφερθήκαμε στην επιρροή των manga πάνω στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και των έμφυλων χαρακτηριστικών και ρόλων του αναγνώστη. Μέσα από τις σελίδες των περιοδικών αυτών το κοινό ταυτίζεται και υιοθετεί ασυνείδητα τις αξίες και τα ιδανικά του αγαπημένου τους ήρωα. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύονται οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων και τονίζονται τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά του άντρα και της γυναίκας της ιαπωνικής κοινωνίας.

Προτού αναφερθούμε για το πώς προβάλλεται το γυναικείο φύλο μέσα από τα ιαπωνικά manga, επιβάλλεται να κάνουμε μια εισαγωγή σχετικά με την αξία και τον ρόλο της γυναίκας στην ιαπωνική κοινωνία, μιας και τα manga δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια εικονική αναπαράσταση των υπαρχόντων κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.

3.1 Η θέση της γυναίκας στην ιαπωνική κοινωνία

Μέσα στην πορεία της ιστορίας, η αξία και ο ρόλος που κατείχε η γυναίκα των ανατολικών χωρών στην κοινωνία, διαφοροποιήθηκε σημαντικά δεχόμενη διάφορες επιρροές. Η εικόνα της γυναίκας σε Κίνα και Ιαπωνία, για πολλά χρόνια ήταν βαθιά επηρεασμένη από την κοσμολογία του κομφουκιανισμού (Shunyao, 2015). Ο κομφουκιανισμός είναι η πιο διαδεδομένη θρησκεία στην Κίνα. Βασίζεται στην ηθική διδασκαλία του Κομφούκιου, καθώς και σε παραδοσιακό υλικό θρησκευτικού και ηθικού χαρακτήρα που μελέτησαν αυτοί και οι μαθητές του.

Στην κοσμολογία του κομφουκιανισμού ανήκει η φιλοσοφία του γιν και του γιαγκ, δυο διαμετρικά αντίθετων και αλληλοσυμπληρούμενων δυνάμεων. Χαρακτηριστικά όπως

παθητικότητα, αδυναμία, υπακοή συνδέονταν με το γιν και αποδίδονταν συχνά στη γυναικεία φύση, ενώ χαρακτηριστικά όπως δύναμη, ενέργεια, υπεροχή, συνδέονταν με το γιανγκ και εκλαμβάνονταν ως εγγενή αντρικά στοιχεία. Έτσι για αρκετούς αιώνες η γυναίκα είχε υποδεέστερη αξία στην κοινωνία και όφειλε να επιδεικνύει υπακοή και να ζει για να εξυπηρετεί τις ανάγκες και τις επιθυμίες των αντρών της οικογένειας, χωρίς η ίδια να έχει δική της γνώμη ή δύναμη να επέμβει πάνω στις συνθήκες της ζωής της.

Όλα αυτά άρχισαν να αλλάζουν την περίοδο της βασιλείας του αυτοκράτορα Μεϊτζί στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όπου η Ιαπωνία βγήκε από την απομόνωσή της, ανοίγοντας τους δρόμους για εμπορικές συναλλαγές με τη Δύση. Η επαφή με την δυτική πολιτική και κουλτούρα στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα οδήγησαν στην εμφάνιση ενός κύματος διανοητικού φιλελευθερισμού, που έδωσε εύφορο έδαφος για να αναπτυχθεί το φεμινιστικό κίνημα στην Ιαπωνία (Shunyao, 2015). Η σπίθα της απελευθέρωσης της γυναίκας διαδόθηκε γρήγορα ανάμεσα στα μέλη του γυναικείου πληθυσμού, χωρίς όμως να υπάρχει ακόμα σημαντική ανταπόκριση και επίσημα κάποια διαφοροποίηση από πλευράς κράτους.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την ήττα της Ιαπωνίας, η κυβέρνηση, κάτω από την πίεση των Συμμαχικών Δυνάμεων αναγνώρισε και επίσημα ίσα δικαιώματα σε άντρες και γυναίκες. Το 1947, η Ιαπωνία υιοθέτησε νέο σύνταγμα, τονίζοντας φιλελεύθερες δημοκρατικές πρακτικές, εξασφαλίζοντας την ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα, την ελεύθερη επιλογή συντρόφων, τα ίσα νομικά δικαιώματα μέσα στο γάμο, αλλά και την διασφάλιση των μη φυλετικών διακρίσεων και την παροχή ίσων ευκαιριών στον εργασιακό χώρο (Shunyao, 2015).

Παρ' ολ' αυτά και τη μη αμφισβητούμενη βελτίωση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας, παραμένουν στην συλλογική αντίληψη της ιαπωνικής κουλτούρας κατάλοιπα παλαιότερων

στάσεων και πεποιθήσεων, τα οποία εκφράζονται έμμεσα με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, η πεποίθηση που θέλει την γυναίκα να βάζει σε προτεραιότητα το γάμο και την οικογένεια έναντι της καριέρας, εκφράζεται, για παράδειγμα, μέσα από το γεγονός ότι υπάρχουν στην καθημερινή ιαπωνική διάλεκτο αρκετές και συχνά υποτιμητικές ταμπέλες για να περιγράψουν τις ανύπαντρες γυναίκες. Μια από αυτές είναι και ο όρος «urenokori», ο οποίος κυριολεκτικά σημαίνει «ανεπιθύμητα πράγματα» και χρησιμοποιείται για να περιγράψει γυναίκες ανύπαντρες άνω των 25 ετών (Shunyao, 2015).

3.2 Πώς προβάλλεται το γυναικείο φύλο μέσα από τα manga

Η εικόνα της γυναίκας που προβάλλεται στα manga είναι ως επί το πλείστον, πιο εναρμονισμένη με τον παραδοσιακό ρόλο που αυτή κατείχε στην κοινωνία (ευαίσθητη, όμορφη, λεπτεπίλεπτη και χαμηλών τόνων). Στα πρώτα shonen manga, μάλιστα, οι γυναίκες δεν είχαν κανένα ή είχαν κάποιο δεύτερο ρόλο στην πλοκή της ιστορίας, όπως αυτό της αδερφής ή της μητέρας του πρωταγωνιστή.

Τα shonen manga απευθύνονται σε νεαρά αγόρια και χαρακτηρίζονται από έντονη δράση. Οι ιστορίες τους εξελίσσονται γύρω από τις περιπέτειες του βασικού πρωταγωνιστή και την πορεία του προς την εξέλιξη και αυτοπραγμάτωση. Όπως προαναφέρθηκε οι γυναίκες σε αυτό το είδος manga, δεν είχαν αρχικά πρωταγωνιστικούς ρόλους, ενώ συνήθως αναλάμβαναν συγκεκριμένους στερεοτυπικούς ρόλους, όπως αυτόν της υπερπροστατευτικής μητέρας, της αθώας παρθένας, του δυναμικού και επιθετικού χαρακτήρα ή αυτόν του έξυπνου και σοφού χαρακτήρα.

Από την δεκαετία του '90 και μετά, αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των γυναικών στα shonen manga και η βαρύτητα του ρόλου τους, κατέχοντας πια και πρωταγωνιστική θέση

(Brown, 2008). Αυτό αποδίδεται κυρίως στο γεγονός ότι ένα αξιοσέβαστο μέρος του αγοραστικού κοινού των manga αποτελείται πλέον από γυναίκες. Οι πρωταγωνίστριες αυτών των manga, πολλές φορές διαθέτουν ανδροπρεπή χαρακτηριστικά και ιδανικά ώστε να συμβαδίζουν με την προσωπική εξέλιξη του κεντρικού ήρωα και την γρήγορη πλοκή της ιστορίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της ηρώιδας Haruno Sakura του δημοφιλούς manga, Naruto. Είναι ένας από τους βασικούς χαρακτήρες της σειράς και διαθέτει έναν οξύθυμο, δυναμικό χαρακτήρα και μεγάλη σωματική δύναμη που υπερβαίνει πολλές φορές αυτή των αντρών της σειράς.

Σε αντίθεση με τα shonen manga, τα shojo manga δεν επικεντρώνονται τόσο στην έντονη δράση όσο στις διαπροσωπικές σχέσεις και κυρίως στις ερωτικές σχέσεις ανάμεσα στους πρωταγωνιστές. Εφόσον απευθύνονται σε κορίτσια έχουν σε κεντρική θέση γυναίκα πρωταγωνίστρια. Και εδώ όμως τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται κυρίως στις γυναίκες αντανακλούν παλιές, στερεοτυπικές αντιλήψεις. Αυτό ίσως να οφείλεται και στο

γεγονός ότι μέχρι την δεκαετία του '80 δεν υπήρχαν πολλές γυναίκες δημιουργοί shojo manga, οπότε και δεν υπήρχε αρκετή διάθεση για υπεράσπιση της κοινωνικής ισότητας των γυναικών. Συγκεκριμένα για το πώς προβάλλεται το γυναικείο φύλο μέσα από τα shojo manga θα το αναφέρουμε παρακάτω.

3.3 Πώς προβάλλεται το γυναικείο φύλο μέσα από τα shojo manga

Τα Shojo manga είναι ένα πολύ δημοφιλές είδος διασκέδασης για τα κορίτσια στην Ιαπωνία. Ενώ ο όρος manga αναφέρεται γενικά στα ιαπωνικά κόμικς, η λέξη Shojo υπονοεί συγκεκριμένη κατηγορία manga η οποία απευθύνεται στον γυναικείο πληθυσμό. Δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια πότε πρωτοεμφανίστηκαν τα shojo manga καθώς, αρχικά δεν υπήρχε επίγνωση και συνειδητή προσπάθεια του δημιουργού manga να γράψει μια ιστορία για κορίτσια.

Στην αρχές του 20^{ου} αιώνα τα shojo manga είχαν μια σταθερή παρουσία στις μηνιαίες εκδόσεις των περιοδικών, αν και πολύ περιορισμένη σε σχέση με τα manga που απευθύνονταν σε αγόρια. Μόνο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αναγνωρίστηκε το γυναικείο αναγνωστικό κοινό, ως ισάξιο και υπολογίσιμο στην αγορά των ιαπωνικών κόμικς, καταλήγοντας τελικά στην εμφάνιση περιοδικών τα οποία περιλάμβαναν αποκλειστικά shojo manga. Η ξαφνική αύξηση της δημοτικότητας των shojo manga υποβοήθησε στο να γίνουν ένα εργαλείο μέσα από το οποίο μπορούν να προβάλλονται και να θίγονται σημαντικές κοινωνικές αλλαγές και ζητήματα (Brown, 2008).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σειρά manga *Ribonnokishi*, η οποία εκδόθηκε τη δεκαετία του '50 (Brown, 2008). Η πρωταγωνίστρια της σειράς, Sapphire, αποφασίζει να ντύνεται και να φέρεται σαν άντρας προκειμένου να ζει πιο ελεύθερα και χωρίς περιορισμούς. Έτσι εμπλέκεται σε διάφορες δραστηριότητες που δεν θεωρούνταν καθωσπρέπει για τα κορίτσια της εποχής όπως ξιφομαχία, και ιππασία, αλλά και γενικά να συμπεριφέρεται με αγορίστικούς τρόπους. Οι αναγνώστριες της ιστορίας είχαν την ευκαιρία να

βιώσουν, μέσω ταύτισης, τον κόσμο από τη θέση του άντρα και να διαπιστώσουν ουσιαστικά την κοινωνική ανισότητα ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες, συγκρίνοντας τις ελευθερίες και το κύρος που κατείχε το κάθε φύλο στην κοινωνία. Έμμεσα λοιπόν, θίγεται μια κοινωνική πραγματικότητα που καλείται να προβληματίσει τους αναγνώστες.

Η εμφάνιση μιας εργαζόμενης γυναικείας φιγούρας σε shojo manga την δεκαετία του '70, υποδήλωνε άλλη μια μεγάλη κοινωνική αλλαγή. Η είσοδος των γυναικών στην εργασία εκτινάχθηκε στα ύψη και έφτασε να απασχολεί το 70% του γυναικείου πληθυσμού μέχρι τη δεκαετία του '70, έναντι του 30% της προηγούμενης δεκαετίας (Brown, 2008). Το manga *Atenshon purīzu* της Hosokawa Chieko,

αφηγείται την ιστορία της Misaki Yōko, μιας φιλόδοξης και δυναμικής νέας κοπέλας η οποία αποφασίζει να μετακομίσει στο Τόκιο προκειμένου να κυνηγήσει το όνειρό της και να γίνει αεροσυνοδός και έρχεται για να τονίσει την αλλαγή στην αντίληψη σχετικά με την γυναικεία απασχόληση στην αγορά εργασίας.

Εφόσον οι γυναίκες αυξήθηκαν σε αριθμό, γενικά στον επαγγελματικό χώρο, δεν γινόταν να μείνει ανεπηρέαστο και το επάγγελμα του δημιουργού manga ή αλλιώς το επάγγελμα του mangaka. Αυτό είχε σαν συνέπεια να εισέλθουν στον πρώην ανδροκρατούμενο κόσμο των δημιουργών shojo manga και γυναίκες mangaka. Το γεγονός αυτό επέφερε αλλαγές στους άδηλους κανόνες ηθικής που κατεύθυναν το περιεχόμενο των shojo manga και ειδικά σε αυτούς που σχετίζονταν με τα επίπεδα σεξουαλικότητας των περιοδικών αυτών.

Έως το 1970, οποιαδήποτε μορφή σεξουαλικού περιεχομένου θεωρούνταν κατακριτέα και δεν υπήρχε μέσα στα shojo manga. Καθώς η δυναμική της γυναικείας σεξουαλικότητας άλλαξε στα πλαίσια της ιαπωνικής κοινωνίας, τροποποιήθηκε και το περιεχόμενο των manga

ώστε να συμβαδίζει και να αναπέμπει αυτή την κοινωνική αλλαγή. Όμως, η είσοδος του έρωτα και του σεξουαλικού στοιχείου στα shojo manga μετατόπισε το κέντρο της προσοχής των συγκεκριμένων περιοδικών, από το κοινωνικό γίνεσθαι, στον έρωτα και τις ρομαντικές σχέσεις. Τα shojo manga του σήμερα, λοιπόν, δεν φαίνεται να έχουν τη διάθεση να ασχοληθούν με σοβαρά κοινωνικά θέματα παρά μόνο με ρομαντικά ειδύλλια.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με έρευνα της Brown (2008), παρατηρούνται ορισμένες τάσεις στα σημερινά shojo manga. Καταρχάς, όσο το αναγνωστικό κοινό μεγαλώνει σε ηλικία οι πρωταγωνίστριες των shojo manga παρουσιάζονται πιο αδύναμες και εξαρτώμενες

από τους άντρες πρωταγωνιστές. Έτσι έχουμε από την μια την ηρώίδα μικρών κοριτσιών Sailor Moon να βασίζεται στις δικές της δυνάμεις αλλά και στη δύναμη των σχέσεων με τις φίλες της για να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της ιστορίας και από

την άλλη πλευρά την πρωταγωνίστρια Shizuka του εφηβικού manga «Boysesute» να εξαρτάται περισσότερο από τους άντρες για να ξεπεράσει τις δικές της δυσκολίες. Επιπλέον, φαίνεται σαν να περιμένουν βοήθεια για να αντιμετωπίσουν μία δυσκολία όταν αυτή προκύπτει, χωρίς να προσπαθούν να βρουν οι ίδιες τη λύση στο πρόβλημά τους. Η εικόνα αυτή δεν ανταποκρίνεται

στην δύναμη και την ανεξαρτησία που έχει κατακτήσει πλέον η γυναίκα στην ιαπωνική κοινωνία.

Για τα σημερινά shojo manga όμως, μόλις η έφηβη είναι σε ηλικία που αφυπνίζεται το ερωτικό ενδιαφέρον προς το αντίθετο φύλο αρχίζει, σταδιακά να γίνεται και πιο εξαρτώμενη από το αντρικό φύλο. Στα shojo manga που απευθύνονται κυρίως, στην ηλικιακή ομάδα των 13-15 χρονών οι πρωταγωνίστριες είναι κατά κύριο λόγο μαθήτριες, των οποίων η βασική επιδίωξη είναι να βελτιώσουν τις σχέσεις τους με το αντίθετο φίλο χωρίς να βάζουν στόχους προσωπικής ανάπτυξης και βελτίωσης. Η ρομαντική αγάπη και η επιδίωξη της αυτονομίας έχουν μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση. Μέσα από τα

σημερινά shojo manga περνάνε με έμμεσο τρόπο παρωχημένα πρότυπα και παλαιότερες στερεοτυπικές ιδέες σχετικά με το ρόλο της γυναίκας και το τι θεωρείται πρέπουσα και θηλυκή συμπεριφορά (Joanacchi,2015). Μερικές από αυτές τις ιδέες είναι:

🐱 Ότι οι γυναίκες είναι, εξαιτίας του φύλου τους, κατά κάποιο τρόπο ανίκανες να κάνουν ορισμένα πράγματα και περιορίζονται ως προς το τι μπορούν να καταφέρουν.

🐱 Ότι έχουν την ανάγκη αντρικής φροντίδας και προστασίας και ότι οι ίδιες δεν είναι σε θέση να προστατέψουν και να φροντίσουν για τον εαυτό τους.

🐱 Υπερτονίζεται η σημασία της εξωτερικής εμφάνισης και της χαριτωμένης συμπεριφοράς, ως τα κύρια και επιθυμητά χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να έχει μια γυναίκα και τα μόνα που της δίνουν αξία.

Τα shojo manga αποτελούν μια ισχυρή παρουσία στην αγορά των manga γι' αυτό και φέρουν μεγάλη ευθύνη ως προς τα πρότυπα που προβάλλουν στις νεαρές αναγνώστριες. Μια τέτοια ευθύνη θα όφειλε ίσως να κατευθύνει τους mangaka αυτού του είδους να εστιάσουν περισσότερο στην βελτίωση της γυναικείας αυτοεικόνας (όχι μέσω της αναγνώρισης από έναν άντρα) και στην περεταίρω ενδυνάμωση του ρόλου τους μέσω της προβολής αντίστοιχων γυναικείων προτύπων.

4. ΤΟ MANGA ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

4.1 Η ιστορία των δυτικών κόμικς

Η ιστορία των δυτικών κόμικς ξεκινάει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με σημαντικές εμφανίσεις κυρίως σε Ευρώπη και Αμερική (Madeley, 2009). Για την Ευρώπη, πρωτοπόροι του είδους θεωρούνται το περιοδικό *Ally Sloper's half holiday* που κυκλοφόρησε στην Αγγλία το 1884 και διεκδικεί τον τίτλο του πρώτου περιοδικού κόμικς, με συγγραφέα τον Charles Henry Ross και σκιτσογράφο την Emilie de Tessier. Ήρωάς του περιοδικού ήταν ο Ally Sloper, ένας θορυβώδης, τεμπέλης, σκευωρός, που συχνά τριγυρνάει πίνοντας στους δρόμους προσπαθώντας να κρυφτεί από τους πιστωτές του.

Για την Αμερική αντίστοιχα, τον τίτλο του πρώτου κόμικς διεκδικεί το περιοδικό *Hogan's Alley* του Richard Outcault, του οποίου κύριος χαρακτήρας ήταν το Κίτρινο Παιδί

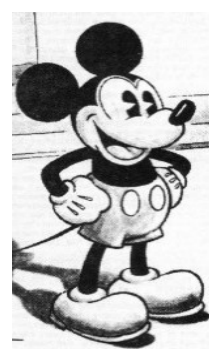

(The Yellow Kid), που ξεκίνησε να δημοσιεύεται σαν ένθετο σε εφημερίδες το 1895. Το κίτρινο παιδί ήταν ένα φαλακρό, με στραβά δόντια και κίτρινη πυτζάμα παιδί, που περιπλανιόταν στους δρόμους της Νέας Υόρκης. Διατηρούσε μόνιμα ένα μεγάλο χαμόγελο και μιλούσε χρησιμοποιώντας μια ιδιόμορφη αργκό (Madeley, 2009).

Τα κόμικς γνώρισαν άνθηση σχεδόν ταυτόχρονα σε όλο τον κόσμο. Στην Ευρώπη η παραγωγή των κόμικς εδράζονταν κυρίως στη Γαλλία, από την οποία προέρχονται διάσημες φιγούρες όπως ο Αστερίξ και ο Τεν τεν. Μάλιστα, ο Τεν τεν του Hergé το 1929, ήταν ο πρώτος «ευρωπαίος» ήρωας που κατάφερε να γίνει γνωστός και δημοφιλής σε ολόκληρη την Ευρώπη και εν συνεχεία στην Αμερική, κερδίζοντας μικρούς και μεγάλους με τις περιπέτειές του σε κάθε γωνία του πλανήτη.

Στην Αμερική, τα κόμικς γνώρισαν μεγάλη επιτυχία στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Το 1930, έκανε το πρώτο του ντεμπούτο σε περιοδικό ο πασίγνωστος ήρωας του Walt Disney, Mickey Mouse, ο οποίος έμελε να γίνει ένας από τους πιο αγαπητούς ήρωες κόμικς της ιστορίας. Ιδιαίτερη άνθηση στα κόμικς γνώρισαν και οι ιστορίες με υπερωρίες των εταιρειών DC Comics και Marvel Comics. Η DC Comics ιδρύθηκε το 1938 και αποτελεί μέχρι και σήμερα μια από τις μεγαλύτερες και πιο επιτυχημένες εταιρείες στη αγορά των κόμικς. Η παραγωγή της περιλαμβάνει έναν μεγάλο αριθμό πολύ γνωστών ηρώων ανάμεσα στους οποίους βρίσκονται ο Σούπερμαν, ο Μπάτμαν, κ.α. Τα αρχικά DC προέρχονται από μια

δημοφιλή σειρά κόμικς τα Detective Comics μέσα από τα οποία έκανε την εμφάνισή του ο Μπάτμαν. Η Marvel Comics ιδρύθηκε το 1939. Οι χαρακτήρες της είναι πασίγνωστοι, με κυριότερους τον Σπάιντερμαν, τους X-Men, τους Fantastic-4, τον Χαλκ, τον Iron Man, τον Κάπτajn Αμέρικa και πολλούς άλλους. Το χαρακτηριστικό που έκανε τόσο δημοφιλείς από

την πρώτη στιγμή τους ήρωές τους ήταν το ότι για πρώτη φορά παρουσιάστηκαν στο κοινό ρεαλιστικοί υπερήρωες με ανθρώπινα χαρακτηριστικά και προβλήματα, με τους οποίους μπορούσε να ταυτιστεί και να κατανοήσει ο αναγνώστης (Madeley, 2009).

4.2 Τα manga στη Δύση

Η εξαγωγή των manga στη Δύση ακολούθησε την αντίστοιχη των ιαπωνικών anime. Με τον όρο anime χαρακτηρίζονται τα ιαπωνικά κινούμενα σχέδια. Όταν μια σειρά manga έχει μεγάλη εμπορική επιτυχία, μεταφέρεται στην οθόνη υπό την μορφή anime, δηλαδή κινουμένων σχεδίων. Συχνά τα anime τροποποιούν μερικά στοιχεία του κόμικ ώστε το αποτέλεσμα να είναι πιο ελκυστικό σε μεγαλύτερο αριθμό κοινού, ή για να επιτύχουν κάποιους περιορισμούς, όπως γραφικές σκηνές μάχης ή γυμνού. Ήταν αυτές οι σειρές που άνοιξαν τον δρόμο στα ιαπωνικά manga για την έξοδο στη αγορά της Δύσης.

Ο Tezuka Osamu, ήταν ο πρώτος mangaka του οποίου τα έργα βγήκαν στο εξωτερικό (Bouissou, 2000), αρχικά με τη μορφή anime και στη συνέχεια, όταν έγιναν διάσημα, με την original manga σειρά στην οποία βασίστηκαν τα anime. Πρώτα βγήκε το «Kimba, the white

lion» και στη συνέχεια ακολούθησε το «Astro Boy», το 1963, με μεγάλη επιτυχία σε Αμερική και Ευρώπη. Προκειμένου να πετύχει η σειρά manga του Astro Boy έπρεπε πρώτα να τροποποιηθεί σύμφωνα με την δυτική τεχνοτροπία. Έτσι, αντιστράφηκαν τα καρέ του ώστε να διαβάζεται από αριστερά προς τα δεξιά, ενώ άλλαξαν και κάποια

ονόματα ώστε να διαβάζονται πιο εύκολα από το μη εξοικειωμένο σε ιαπωνικά ονόματα αμερικανικό και ευρωπαϊκό κοινό.

Ο Tezuka πρόσφερε στο αμερικανικό κοινό κάτι σχετικά γνώριμο. Παρόλο που το έργο του αντανάκλούσε το τραύμα που προκάλεσε η ατομική βόμβα στην Ιαπωνία, οι χαριτωμένοι

και με παιδικό πρόσωπο χαρακτήρες του θύμιζαν χαρακτήρες της Disney, οπότε και έγιναν εύκολα αρεστοί στο κοινό. Ήταν αυτά τα χαρακτηριστικά, το στρογγυλό πρόσωπο και τα μεγάλα μάτια, που έμελλαν να καθιερωθούν ως ειδοποιό στοιχείο των manga και που έδωσαν αργότερα στον Tezuka την επωνυμία «Πατέρας των Manga».

Όμως οι τοπικές εταιρίες δεν είδαν με κάλο μάτι τον ανταγωνισμό που προμήνυαν τα ιαπωνικά manga, γι αυτό και προσπάθησαν να εμποδίσουν την βιομηχανία των manga από το να εισέλθει στην αμερικανική αγορά. Με την δικαιολογία ότι απευθύνονται σε παιδιά αύξησαν τους περιορισμούς στο τι επιτρέπεται και τι όχι να προβάλλεται μέσα από τα anime και κατ' επέκταση τα manga. Μειώνοντας το εύρος των manga που μπορούσε να εγκριθεί για τύπωση, η απόπειρα της εξόδου των ιαπωνικών κόμικς στην αγορά του εξωτερικού, σιγά σιγά ναυάγησε (Bouissou, 2000).

Στην Ευρώπη αντίθετα, τα ιαπωνικά anime γνώρισαν αρκετή ανταπόκριση την περίοδο 1970 με 1980. Μια από τις σειρές που ξεχώρισαν ήταν η σειρά Candy Candy, η οποία βασίστηκε στο ομότιτλο shoujo manga, Candy Candy, των Kyoko Mizuki και Yumiko Igarashi. Τα αντίστοιχα manga όμως δεν έλαβαν σημαντικής προσοχής μιας και η μετάφραση και επιμέλειά τους ήταν χαμηλής ποιότητας προϊόν ξένων εταιριών (Bouissou, 2000).

Ο συγγραφέας που επανέφερε τα manga στην αμερικανική αγορά ήταν ο Kojima Goseki με το *Kozureokami* ή όπως μεταφράστηκε στην Αμερική *Lone Wolf and Cub* το 1987. Η τεράστια επιτυχία του, αποτέλεσε την αρχή της εμπορικής εξάπλωσης των manga στη Δύση. (Bouissou, 2000).

Σήμερα η Αμερική και από την Ευρώπη, η Γαλλία, αποτελούν τις πιο σημαντικές αγορές manga στο εξωτερικό. Τα manga τα οποία έχουν εισπράξει την μεγαλύτερη αποδοχή

παγκοσμίως είναι αυτά που περιλαμβάνουν έντονη δράση και σκηνές μάχης, και είναι κυρίως shounen manga. Τέτοια είναι τα One Piece, Naruto, Bleach και άλλα.

Το 1988 ονομάστηκε «Η χρονιά των manga» για την Αμερική. Ήταν η χρονιά που η Marvel Comics δημοσίευσε το περιοδικό Akira, του Katsuhiro Otomo, το οποίο μετατράπηκε σε cult φαινόμενο της εποχής.

Μετά την έκρηξη των manga στον παγκόσμιο χώρο, εκτός από πολλούς ακόλουθους είχε και πολλούς μιμητές που προσπάθησαν να δώσουν μια “manga” διάσταση στο έργο τους. Αυτό προκαλεί δυτικοτρόπους καλλιτέχνες να επηρεάζουν και να κάνουν τον κόσμο των manga ολοένα και πιο προσιτό. Επιρροές μπορούν να αποδοθούν ακόμα και σε καλλιτέχνες όπως ο Scott McCloud και ο πιο γνωστός Frank Miller. Βέβαια δεν είναι μόνο η Αμερική που ακολουθεί αυτά τα ρεύματα. Το “La nouvelle Manga” κίνημα στη Γαλλία, δημιουργημένο από τον Frederic Boilet, είχε σκοπό να συνδέσει τα manga με την Γαλλική κουλτούρα των κόμικς ή BD για τους Γάλλους.

Στην Ελλάδα η διάδοση των manga αυξάνεται συνεχώς, με όλο και περισσότερους αναγνώστες. Καταστήματα τα οποία είχαν στο παρελθόν κατεξοχήν αμερικάνικου τύπου κόμικς, έχουν αρχίσει και αναπτύσσουν συλλογές manga που διαθέτουν προς πώληση. Όμως η πραγματική έκρηξη στην Ελλάδα έγινε μέσω του διαδικτύου. Χαρακτηριστικότερο και καλύτερο παράδειγμα είναι η διαδικτυακή σελίδα www.animeplanet.gr. Προσφέρει πληροφορίες σχετικά με τις τελευταίες manga δημιουργίες στα ελληνικά αλλά και σχετικές εικόνες, video, Ιαπωνική μουσική ακόμα και ένα μικρό λεξιλόγιο με εκφράσεις που συναντούνται συχνά σε anime.

4.3 Πώς βλέπουν οι Αμερικανοί αναγνώστες τα manga

Τα manga εισήλθαν, λοιπόν, στην αγορά των αμερικανικών κόμικς με shounen manga⁷ (Astro Boy, Akira) και ήταν διαθέσιμα προς αγορά στα καταστήματα πώλησης κόμικς. Η αγορά των manga στην Βόρεια Αμερική ήταν αρχικά προσανατολισμένη στα νεαρά αγόρια που αναζητούσαν ιστορίες με δράση, περιπέτεια και μυστήριο. Από το 2002 και μετά τα κεντρικά βιβλιοπωλεία προώθησαν στην αγορά και manga που απευθύνονταν σε νεαρά κορίτσια, διευρύνοντας έτσι το αναγνωστικό κοινό των manga στην Αμερική. Μάλιστα, οι γυναίκες αναγνώστριες manga στην Αμερική, είναι πλέον περισσότερες από τους άντρες.

Το 2009 πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο του Νιου Μπράνσγουικ (New Brunswick), στον Καναδά, έρευνα σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται το manga οι κάτοικοι της Βόρειας Αμερικής από τότε που έφτασε μέχρι σήμερα. Η έρευνα έγινε μέσα σε διάστημα ενός χρόνου, στο οποίο διεξήχθησαν 30 συνεντεύξεις. Οι συμμετέχοντες ήταν στην πλειοψηφία τους γυναίκες (20 γυναίκες και 10 άντρες) και οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από 14-28 χρονών (Madeley, 2009). Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας μπορούν να μας δώσουν

μια εικόνα, για την απήχηση που έχουν τα manga και οι χαρακτήρες που προβάλλουν στον δυτικό κόσμο, γι' αυτό και παρατίθενται παρακάτω.

Αρχικά, όπως φάνηκε μέσα από τις συνεντεύξεις, και τα δύο φύλα έχουν σαν πρώτη προτίμηση τα manga που περιέχουν δράση, δίνονταν σε manga όπως το Naruto και το Bleach την πρωτοκαθεδρία. Και τα δύο φύλα απολαμβάνουν επίσης, τα manga με στοιχεία χιούμορ και κωμωδίας μέσα στην ιστορία. Για τις γυναίκες αναγνώστριες τα shoujo manga βρίσκονται επίσης στις πρώτες προτιμήσεις, με τους άντρες να μην συμμερίζονται αυτήν την προτίμηση, δηλώνοντας, όμως ότι απολαμβάνουν μία δόση ερωτικού στοιχείου στα manga που διαβάζουν, όταν όμως αυτό δεν γίνεται το κέντρο βάρους στην εξέλιξη της ιστορίας.

Στην ερώτηση «Τι είδους manga δεν σας αρέσει;» η πλειονότητα των συμμετεχόντων ⁷AnimΕλλάς, (2016). *Τι είναι τα anime&manga;* (βλ. βιβλιογραφία). απάντησε τα manga που ανήκουν στην κατηγορία ρομάντζου. Η απάντηση αυτή έρχεται σε αντίφαση με τις απαντήσεις που έδωσαν παραπάνω, οι γυναίκες. Τα shoujo manga, τα οποία έχουν ως επί τω πλείστον, επίκεντρο τον έρωτα και τις σχέσεις, βρέθηκαν σε υψηλή θέση στις προτιμήσεις των γυναικών, οπότε πώς γίνεται το ρομαντικό στοιχείο να μην θεωρείται αρεστό;

Περεταίρω διερεύνηση του θέματος, έδειξε ότι αυτό που προκαλεί αρνητικά συναισθήματα στους αμερικάνους αναγνώστες, δεν είναι το ερωτικό στοιχείο αυτό καθ' αυτό, αλλά η στάση και το μοντέλο γυναίκας που προβάλλεται σε αυτές τις ιστορίες. Το προφίλ της γυναίκας που κυριαρχεί στα shoujo manga χαρακτηρίζεται ως girly από τους αμερικανούς οπαδούς και η συμπεριφορά της εκλαμβάνεται ως «εκνευριστική» και «στερεοτυπική». Όπως, αναφέρει και μια γυναίκα αναγνώστρια για τις γυναίκες στα shoujo manga, «κλαψουρίζουν πολύ και έχουν συνέχεια την ανάγκη από κάποιον να τις σώσει».

Και τα δύο φύλα ασκούν έντονη κριτική στις συνεντεύξεις τους, πάνω στο μοντέλο γυναίκας που παρουσιάζεται, τόσο στα shounen όσο και στα shoujo manga, χαρακτηρίζοντάς

το ως προβληματικό. Τα παρακάτω σχόλια είναι ενδεικτικά της δυσφορίας που προκαλεί το γυναικείο πρότυπο στους άντρες στα shounen manga.

«...δεν παρουσιάζουν στ' αλήθεια τις γυναίκες ηρωίδες να υπερέχουν. Οι άντρες πρωταγωνιστές είναι πιο εμφανείς. Στα One piece, Naruto έχουν κάποιες γυναίκες σε πρωταγωνιστικούς ρόλους...»

«...υπάρχουν κάποιοι γυναικείοι χαρακτήρες, αλλά γενικά δεν εξελίσσονται και πολύ. Βλέπω ότι ο άντρας πρωταγωνιστής κρατάει συνήθως τα ηνία. Στο Naruto υπάρχουν γυναίκες ninja και μάλιστα κάποια από τους αρχηγούς των χωριών είναι γυναίκα... είναι τυπικά πιο δευτερεύοντες ρόλοι...»

Όπως φαίνεται και από τα σχόλια τους αναγνωρίζουν μεν την ύπαρξη των γυναικείων χαρακτήρων μέσα στα manga, αλλά θεωρούν ότι δεν έχουν σημαντική εξέλιξη μέσα στην ιστορία. Επιπλέον, αντιμετωπίζονται ως δεύτεροι/συμπληρωματικοί ρόλοι που περιστοιχίζουν το βασικό αντρικό cast. Αν και είναι πιο ανεξάρτητες και φαίνεται να έχουν την δύναμη να τα βγάλουν πέρα με τις δικές τους μάχες, έρχεται συνήθως κάποια στιγμή στην ιστορία όπου έχουν την ανάγκη, να έρθει ο βασικός ήρωας και να τις σώσει, για τον οποίο και αρκετές φορές τρέφουν αισθήματα. Παρουσιάζεται μάλιστα, σαν αυτό που βρίσκεται στον πυρήνα της δύναμής τους και αυτό που τις κινητοποιεί να εξελιχθούν είναι ο έρωτάς τους για τον κεντρικό ήρωα και η επιθυμία τους να φανούν αντάξιες στα μάτια του. Δυσαρέσκεια φαίνεται να προκαλεί και στις γυναίκες αναγνώστριες το πρότυπο γυναίκας που προβάλλεται στα shoujo manga. Σύμφωνα με τις γυναίκες, λοιπόν, στα shoujo manga παρουσιάζεται ένα πρότυπο ανασφαλούς και εύθραυστης γυναίκας, η οποία συχνά βρίσκεται στην ανάγκη των άλλων για να τη σώσουν και να της λύσουν τα προβλήματα. Μια γυναίκα ελαφρόμυαλη, με κύρια έγνοια και σημείο αναφοράς τα αισθήματα του πρωταγωνιστή γι' αυτήν. Η ευγένεια, το ευχάριστο

χαμόγελο, η νοικοκυροσύνη και η χαμηλών τόνων στάση που κρατάει, είναι αυτή που τελικά την αξιώνουν στα μάτια του ήρωα και κερδίζουν την αγάπη του.

Μερικά σχόλια από τις γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα σχετικά με τα γυναικεία πρότυπα των manga ακολουθούν παρακάτω.

«...μισώ τα εμμονικά girly κορίτσια που έχουν την ανάγκη να σωθούν όλη την ώρα. Η Tohru από το Fruits Basket, η Kagome από το InuYasha, δεν τις αντέχω. Απλά με ενοχλεί. Ασχολούνται με την εμφάνισή τους, αγωνιώντας συνεχώς για τα αισθήματα του έρωτά τους, πάντα έχοντας τον τελευταίο λόγο. Κλασσικό πρότυπο βικτοριανού τύπου γυναίκας τοποθετημένο σε manga...»

«... αρκετά manga, ειδικά τα shoujo manga έχουν σαν κοινό χαρακτηριστικό στερεοτυπικά, κοριτσιίστικα κορίτσια, παιδιάστικα και αφελή. Παραδοσιακά έτσι, υποτίθεται πρέπει να φέρονται τα κορίτσια, πολύ θηλυκά. Ποτέ μου δεν το έβρισκα ιδιαίτερα ελκυστικό αυτό. Είναι οι ίδιοι χαρακτήρες, με διαφορετικό χτένισμα, το ίδιο καλούπι...»

Το γυναικείο μέρος του δείγματος, έδειξε αρκετό ενδιαφέρον και για τα επονομαζόμενα «όμορφα αγόρια». Πρόκειται για αντρικές φιγούρες των manga οι οποίες όμως έχουν πολλά κοινά στην εξωτερική τους εμφάνιση με τις γυναικείες φιγούρες. Έχουν, δηλαδή ένα αδύνατο, εύθραυστο σώμα, ένα πολύ «όμορφο πρόσωπο» με λίγες γωνίες, το οποίο ελάχιστα διαφέρει από αυτό της γυναικείας φιγούρας, και σαν προσωπικότητες είναι ήρεμοι, εσωστρεφείς και ευαίσθητοι. Τέτοιοι χαρακτήρες παρουσιάζονται κατά κύριο λόγο στα yaoi manga, δηλαδή στα manga που περιλαμβάνουν ομοφυλοφιλικές σχέσεις ανάμεσα σε άντρες.

«...μου αρέσουν αυτοί που δεν είναι κλασικό δείγμα αρσενικού. Μου αρέσουν τα θηλυπρεπή αγόρια, όπως ο L από το Death Note. Είναι εύθραυστος, χλωμός, έξυπνος

και εσωστρεφής. Τα manga δείχνουν περισσότερο συναίσθημα από τους αμερικανικούς υπερήρωες. Τα manga δείχνουν τους άντρες να κλαίνε...»

Υπάρχει εμφανής αντίθεση στον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι γυναίκες τους αντρικούς χαρακτήρες από τον αντίστοιχο των αντρών. Οι άντρες αναγνώστες θαυμάζουν τους ήρωες που είναι δυνατοί και έχουν ιδιαίτερες δυνάμεις και δεξιότητες. Αντίθετα, οι γυναίκες προτιμούν τους ήρωες, που ανήκουν στην κατηγορία των «όμορφων αγοριών», οι οποίοι είναι ταυτόχρονα δυνατοί και ευαίσθητοι. Ακόμα και για τους ίδιους χαρακτήρες, γυναίκες και άντρες αναγνώστες εστιάζουν σε διαφορετικές πλευρές τους. Έτσι, στους άντρες αναγνώστες αρέσουν οι κεντρικοί χαρακτήρες από το Full Metal Alchemist, το Bleach και το Naruto κυρίως γιατί είναι αστείοι, έχουν αξιοσημείωτες δεξιότητες, είναι δυνατοί και δεν τα παρατάνε εύκολα στις δυσκολίες. Αντίστοιχα, οι γυναίκες αναγνώστριες συμπαθούν τους ίδιους χαρακτήρες κυρίως γιατί είναι δυνατοί μα και ευαίσθητοι. Ενδιαφέρονται για τους άλλους και βάζουν σαν προτεραιότητα το να τους βοηθήσουν.

Και για τα δύο φύλα υπάρχει μια αντιπάθεια για τα «girly manga» και κυρίως ως προς τα γυναικεία πρότυπα που παρουσιάζονται σε αυτά. Υπάρχει επίσης η κοινή παραδοχή ότι στα manga υπάρχει το στοιχείο της ευαισθησίας στους ήρωες που δεν υπάρχει στα αντίστοιχα δυτικά κόμικς. Για τις γυναίκες ο συνδυασμός δύναμης και ευαισθησίας προκαλεί ευχαρίστηση, ενώ για τους άντρες αυτό που κεντρίζει το ενδιαφέρον στους χαρακτήρες των manga είναι το κωμικό στοιχείο αλλά και οι εξαιρετικές δυνάμεις.

5. ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΦΥΛΟ ΣΤΑ ΔΥΤΙΚΑ ΚΟΜΙΚΣ

Σε προηγούμενο κεφάλαιο παρατεθήκαν πληροφορίες σχετικά με την ιστορία των κόμικς στη Δύση. Όπως τονίστηκε, τα κόμικς με την μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα ήταν αυτά που περιλάμβαναν φανταστικούς υπερήρωες με υπερφυσικές δυνάμεις. Αν και τα πρώτα κόμικς ήταν κυρίως ανδροκρατούμενα όσον αφορά τους βασικούς ρόλους, δεν άργησαν να εμφανιστούν και γυναίκες ηρωίδες σε κεντρικές θέσεις.

Η πρώτη γυναίκα υπερήρωας που εμφανίστηκε σε κόμικ ήταν η Fantomah του Fletcher Hanks, η οποία πρωτοεμφανίστηκε στο περιοδικό Jungle Comics #2, το 1940. Η Fantomah⁸ είναι μια μυστηριώδης γυναίκα που χρησιμοποιεί τις υπερφυσικές της δυνάμεις για να προστατέψει την ζούγκλα από αυτούς που απειλούν να την καταστρέψουν. Όταν χρησιμοποιούσε τις δυνάμεις της, το πρόσωπό της μετατρέποταν σε μπλε σκελετό. Επιπροσθέτως, είχε την δύναμη να πετάει, να αλλάζει τη μορφή σε διάφορα αντικείμενα, να τηλεμεταφέρει πράγματα και άλλα.

Από την Fantomah μέχρι σήμερα οι γυναίκες έχουν αλλάξει πολύ τόσο ως προς την εμφάνιση όσο και ως προς τις δυνάμεις. Ουσιαστικά αποτελούν τη θηλυκή εκδοχή σε σωματότυπο που θυμίζει των αρσενικών ηρώων χωρίς όμως να αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία τους. Μερικές, από τις πιο διάσημες μέχρι και σήμερα είναι οι Wonder Woman, Catwoman, Batgirl, Black Widow κ.ά. Αυτές οι πρωταγωνίστριες έγιναν γνωστές μέσα από τα κόμικς της

Αμερικής.

⁸AnimΕλλάς, (2016). *Τι είναι τα anime&manga;* (βλ. βιβλιογραφία).

Πέρα από τα πρότυπα των υπερηρώων η δυτική βιομηχανία κόμικς έχει να υποδείξει και άλλες χαρακτηριστικές μορφές θηλυκών ηρώων. Μια τέτοια μορφή είναι το δημιούργημα του Αργεντινού σκιτσογράφου Quino (Κίνο), Μαφάλντα (1960-1970)⁹. Η Μαφάλντα υπήρξε πολύ δημοφιλής στην Λατινική Αμερική και στην Ευρώπη. Οι ιστορίες της Μαφάλντα χαρακτηρίζονται από την ενήλικη αντίληψή της, μαζί με μια αφέλεια και περιέργεια. Είναι το κορίτσι το οποίο πηγαίνει πρώτη φορά στο νηπιαγωγείο και πιστεύει πως κατευθείαν θα τα μάθει όλα. Συχνά αναρωτιέται και προβληματίζεται για μεγάλα προβλήματα του κόσμου όπως ο πόλεμος και η πείνα. Άλλες φορές σχολιάζει δηκτικά τα προβλήματα της χώρας, τις άσχημες υποδομές και την κακή οικονομία. Είναι περίεργη, οξυδερκής, πονηρή, παραπονιάρικη και λιγάκι καχύποπτη. Σε χαρακτήρες όπως η Μαφάλντα, δεν τονίζεται το ερωτικό στοιχείο, μα το πνεύμα και το χιούμορ καθώς και η μοναδική, καυστική οπτική μέσα από την οποία βλέπουν τον κόσμο.

⁹Wikipedia (2016).WonderWoman. (βλ. βιβλιογραφία)

5.1 Η θέση γυναίκας στα manga συγκριτικά με τα δυτικά κόμικς

Στη συνέχεια της ενότητας θα γίνει σύγκριση του γυναικείου προτύπου που προβάλλεται στα δυτικά κόμικς και στα manga, χρησιμοποιώντας ένα αντιπροσωπευτικό κόμικ από κάθε είδος. Από τα δυτικά κόμικς επιλέχθηκε μια από τις πιο διάσημες ηρωίδες των υπερηρώων, η Wonder Woman, από τη σειρά των DC Comics, ενώ από τα manga επιλέχθηκε το shoujo manga «PxP» , με πρωταγωνίστρια την Himeno Ruri, του mangaka Wataru Yoshizumi.

Η Wonder Woman δημιουργήθηκε από τον William Moulton Marston και εκδόθηκε στο περιοδικό της σειράς DC Comics το 1941. Το πραγματικό της όνομα είναι Νταϊάνα και κατάγεται από την γενιά των Αμαζόνων της ελληνικής μυθολογίας. Είναι προικισμένη με διάφορες υπερφυσικές ικανότητες όπως υπερισχυμένες αισθήσεις, μεγάλη σωματική δύναμη και την ικανότητα να πετάει. Έχει ισχυρή αίσθηση του χρέους και δηλώνει υπέρμαχος του καλού και της δικαιοσύνης¹.

Η Himeno Ruri, από την άλλη είναι μια μαθήτρια λυκείου, που έχει τη θέση του αντιπροέδρου στο σχολικό συμβούλιο του σχολείου της. Η Ruri έχει όμως και μια δεύτερη μυστική ταυτότητα. Με τη βοήθεια του συμμαθητή της Yuma αναλαμβάνουν επί πληρωμή να φέρουν εις πέρας τις υποθέσεις που αναλαμβάνουν, οι οποίες περιλαμβάνουν την επανάκτηση κάποιου αντικειμένου για χάρη του πελάτη. Η Ruri είναι ερωτευμένη με τον Yuma και κάνει ότι μπορεί για να τον κατακτήσει.

Οι δύο αυτές φιγούρες διαφέρουν κατά πολύ τόσο ως προς την εμφάνιση όσο και προς τον χαρακτήρα.

Αναφορικά με την εξωτερική εμφάνιση

Η αριστερή εικόνα απεικονίζει την Ruri, και αποτελεί κλασσικό δείγμα γυναικείας φιγούρας που προβάλλεται στα shoujo manga. Το σώμα της κοπέλας είναι αδύνατο και λεπτεπίλεπτο, ενώ το σημείο της φιγούρας που ξεχωρίζει είναι το πρόσωπο και συγκεκριμένα τα μάτια της. Η λεπτή και εύθραυστη κορμοστασιά κάθε άλλο παρά δυναμισμό εκπέμπει, αλλά και όλη η στάση του σώματος δίνει μια ανάλαφρη και ανέμελη εικόνα χαρακτήρα. Επιπλέον, τα μεγάλα μάτια,, η έκφραση και η ενδυμασία μαθήτριας, δίνουν στην πρωταγωνίστρια μια δόση αφέλειας και αθωότητας μικρού παιδιού. Γενικά, η αίσθηση που αφήνει στον αναγνώστη, η γυναικεία φιγούρα όπως παρουσιάζεται στα shoujo manga, είναι αυτή μιας κοπέλας

χαριτωμένης, γλυκιάς και εύθραυστης χωρίς κάποια στοιχεία δυναμισμού και αυτοπεποίθησης.

Σε πλήρη αντιδιαστολή βρίσκεται το γυναικείο πρότυπο που προβάλλεται στα δυτικά κόμικς, όπως φαίνεται στην δεξιά εικόνα. Πρόκειται για την εικόνα της Wonder Woman η οποία εμφανώς διαφέρει αρκετά από την αντίστοιχη των manga. Καταρχάς, η εικόνα παραπέμπει σε γυναίκα και όχι σε μικρό κοριτσάκι. Εδώ τονίζεται κυρίως ο σωματότυπος και όχι το πρόσωπο. Συγκεκριμένα, τονίζονται τα σημεία εκείνα που δίνουν έντονη θηλυκότητα και σεξουαλικότητα στην ηρωίδα όπως το στήθος, οι καμπύλες, το ωραίο πρόσωπο και τα μακριά μαλλιά. Το σώμα της γυναίκας είναι επίσης αρκετά γυμνασμένο και η όλη στάση και το αγέρωχο βλέμμα της, αποπνέουν δύναμη και αυτοπεποίθηση. Σίγουρα δίνει την αίσθηση ότι μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνη της και να ξεπεράσει την κάθε δυσκολία.

Τα πρότυπα που προβάλλονται είναι ένα έμμεσο μήνυμα στις γυναίκες κάθε κοινωνίας για το ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος τους και ποια τα ιδανικά χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτουν. Έτσι από την μία μεριά στην δυτική κοινωνία η γυναίκα εμφανίζεται ιδιαίτερα θηλυκή και σέξι, αλλά ταυτόχρονα δυναμική, ενώ από την άλλη, η γυναίκα των manga είναι ένα νεαρό κορίτσι, λεπτεπίλεπτο, γλυκό, χαριτωμένο και ανασφαλές.

Αναφορικά με τον χαρακτήρα

Η Ruri σαν προσωπικότητα δεν έχει ιδιαίτερες φιλοδοξίες και όνειρα. Είναι ένα κορίτσι μεγαλωμένο σε οικογένεια εύπορη και ο λόγος που αναλαμβάνει μυστικές υποθέσεις, είναι, όπως η ίδια αναφέρει σε κάποιο σημείο της ιστορίας, για να εξοικονομήσει χρήματα για τον γάμο της. Απολαμβάνει την αναγνώριση και την αποδοχή που δέχεται λόγω της εμφάνισής της, αλλά και της θέσης της στην σχολική ιεραρχία ως αντιπρόεδρος του συμβουλίου, και χρησιμοποιεί αρκετές φορές την επιρροή της κατά τη διάρκεια της ιστορίας, για να βοηθήσει

τις φίλες της να ζευγαρώσουν με τον έρωτά τους. Η ίδια επιθυμεί ιδιαίτερα και προσπαθεί να κατακτήσει τον συμμαθητή και συναίτερό της Yuma, με κάθε τρόπο. Ο Yuma από την άλλη τρέφει συναισθήματα γι' αυτή, τα οποία αργεί να τα αναγνωρίσει και όταν το κάνει, γίνεται προβάλλοντας την στερεότυπη ιδέα ότι θα γίνει για αυτήν ο άντρας που θα της παρέχει ασφάλεια και προστασία. (μετάφραση των εικόνων: Ruri - αν δεν σου αρέσει κάτι που κάνω, πες το μου και δεν θα το κάνω ξανά. Yuuma - έχω την ανάγκη να είμαστε μαζί, πρέπει να σε προστατεύω.)

Βλέπουμε για άλλη μια φορά πώς η γυναίκα στα manga περιστρέφει το βάρος της προσοχής της γύρω από την εμφάνισή της και θεωρεί ότι αυτό είναι το βασικό προσόν που

χρειάζεται να έχει μια γυναίκα. Κεντρικό στοιχείο της πλοκής είναι το ερωτικό στοιχείο. Το να κατακτήσει η ηρωίδα τα αισθήματα του πρωταγωνιστή γίνεται αυτοσκοπός, που για χάρη του είναι πρόθυμη να θυσιάσει ακόμα και στοιχεία του δικού της χαρακτήρα. Ο κεντρικός ήρωας είναι αυτός που αναλαμβάνει να φροντίσει και να προστατέψει την ηρωίδα.

Αντίθετα, στην ιστορία της Wonder Woman δεν υπάρχει το ερωτικό στοιχείο, καθώς η ηρωίδα ξεκινάει την περιπέτειά της σε μια προσπάθεια να ανακαλύψει την αλήθεια για τον εαυτό της και στοιχεία της προσωπικότητάς της που της κρατούν κρυμμένα. Η ανάγκη της για

καλύτερη αυτογνωσία είναι αυτή που πυροδοτεί την εξέλιξη της ιστορίας και κινητοποιεί την ηρωίδα. Το ταξίδι που κάνει είναι μοναχικό και στην πορεία του έρχεται αντιμέτωπη με αρκετά

εμπόδια τα οποία με αποφασιστικότητα και πυγμή ξεπερνά για να φτάσει στην αλήθεια.

(μετάφραση εικόνας:- Ποια είμαι; -Είσαι η Wonder Woman. -Όχι. Περισσότερα. Όλη την αλήθεια. -Είσαι η Νταϊάνα, πριγκίπισσα, κόρη του Υπόλυτα, δέκατη βασίλισσα των Αμαζόνων.)

(μετάφραση εικόνας: -Αυτό το ψέμα φοβάται εμένα και έτσι θα έπρεπε. Θα έχω όλη την αλήθεια.)

Το πρότυπο γυναίκας που προβάλλεται μέσα από τα δυτικά κόμικς είναι πολύ διαφορετικό από αυτό των manga. Εδώ οι πράξεις της ηρωίδας κατευθύνονται από την ανάγκη για προσωπική εξέλιξη, ενώ αναλαμβάνει η ίδια να φέρει εις πέρας το στόχο που βάζει, παρά τις δυσκολίες και τα εμπόδια που συναντάει στο δρόμο της. Δεν υπάρχει αντίστοιχα αντρικός χαρακτήρας που να διακρίνεται στην συγκεκριμένη ιστορία. Αναλαμβάνει η ίδια να μεριμνήσει για την προσωπική της ασφάλεια, ενώ δεν υπονοείται ούτε στιγμή πώς δεν είναι σε θέση να καταφέρει αυτό που θέλει επειδή είναι γυναίκα.

Το ιδανικό πρότυπο γυναίκας βρίσκεται κάπου στη μέση, στον συνδυασμό των θετικών στοιχείων από κάθε χαρακτήρα. Από την πλευρά των manga, η γυναίκα μπορεί να παρουσιάζεται ως αρκετά εξαρτημένη και ανασφαλής, όμως διαθέτει ευγένεια, ενσυναίσθηση και ευαισθησία, καθώς και μια φιλική και ευδιάθετη προσωπικότητα, που συνεισφέρουν θετικά στην ανάπτυξη και καλλιέργεια των διαπροσωπικών σχέσεων είτε φιλικών, είτε ερωτικών. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η Ruri περιστοιχιζόταν από φίλους, ενώ η Wonder Woman ήταν κατά κύριο λόγο μόνη της στην διάρκεια της ιστορίας. Από την άλλη η Wonder Woman δεν έχει ανάγκη από κάποιον άλλο να της λύσει τα προβλήματα, αναλαμβάνει η ίδια την ευθύνη να τα βγάλει πέρα με τις δυσκολίες που συναντά, στοιχείο που αντανακλά τη φιλοσοφία του φεμινιστικού κινήματος και προάγει την γυναικεία χειραφέτηση και αυτονομία. Μια γυναίκα είναι σε θέση να διαθέτει και τις δύο πλευρές, την ευαισθησία και το δυναμισμό, και ένα τέτοιο πρότυπο μέλλει ακόμα να εμφανιστεί στα κόμικς, σαν εξέλιξη των προϋπαρχόντων.

6. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΦΙΓΟΥΡΑΣ ΣΤΑ SHOJO MANGA

Υπάρχει άραγε, διαφορά στο πρότυπο γυναίκας που παρουσιάζεται μέσα από τα manga γυναίκας και άντρα συγγραφέα; Σε αυτό το ερώτημα θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στην τελευταία ενότητα της εργασίας. Κατά πόσο δηλαδή, τα πρότυπα γυναίκας του άντρα mangaka συγκλίνουν ή αποκλίνουν με τα αντίστοιχα της γυναίκας mangaka. Για τον σκοπό αυτό επιλέχτηκαν δειγματικά, ένα manga από γυναίκα συγγραφέα και ένα από άντρα. Και τα δύο mangaeίναι shoujo manga οπότε και απευθύνονται κατά κύριο λόγο σε νεαρό γυναικείο πληθυσμό.

Η μια από τις δύο ιστορίες που συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση είναι το manga *Shinshuki Miman Okotowari* της mangaka Watase Yuu¹⁰. Η Watase Yuu γεννήθηκε στο 1970 στην Οσάκα της Ιαπωνίας και είναι μια από της πιο αναγνωρίσιμες δημιουργούς shoujo manga. Έκανε το συγγραφικό της ντεμπούτο το 1989 με το *Pajamade Ojama* και από τότε έχει εκδώσει πάνω από 80 αυτοτελείς ιστορίες και ολοκληρωμένες σειρές mangase περιοδικά. Σήμερα τα έργα της εκδίδονται από το περιοδικό Shoujo Comic.

Η ιστορία *Shinshuki Miman Okotowari* είναι μια ολοκληρωμένη σειρά από 17 τεύχη που πρωτοεκδόθηκε το 1991. Έχει σαν βασική πρωταγωνίστρια την Higuchi Asuka, μια μαθήτρια της 3^{ης} τάξης του λυκείου. Η Asuka μεγαλώνει με τη μητέρα της και δεν γνωρίζει τίποτα για τον πατέρα της. Όταν η μητέρα της πεθαίνει μετά από πολύχρονη ασθένεια, η Asuka αποφασίζει να συναντήσει και να επανασυνδεθεί με τον πατέρα της, έχοντας σαν μοναδικό στοιχείο το επώνυμό του. Ένα τυχαίο περιστατικό την φέρνει σε επαφή με δύο συνομήλικα παιδιά τα οποία τελικά ανακαλύπτει ότι είναι τα αδέρφια της. Αποφασίζει λοιπόν, να

μετακομίζει στο σπίτι μαζί τους, ως «μεγάλη αδερφή», μέχρι να καταφέρει να δει τον πατέρα της. Τα πράγματα περιπλέκονται όταν αρχίζουν να αναπτύσσονται συναισθήματα ανάμεσα στην οικογένεια και οι σχέσεις γίνονται σταδιακά πιο σύνθετες.

Η δεύτερη ιστορία που επιλέχθηκε είναι το manga *Dear Friends* του mangaka Yoshi Yui, που εκδόθηκε το 2005 από το περιοδικό Kondasha Comic. Πρόκειται για μια αυτοτελή σειρά που ολοκληρώνεται σε 4 τεύχη και έχει σαν κεντρική θεματική τη αξία της φιλίας.

Εδώ η βασική ηρωίδα είναι η Rina. Η Rina είναι μια 17χρονη έφηβη, ιδιαίτερα δημοφιλής και κοινωνική, λόγω της ελκυστικής της εμφάνισης. Δεν πιστεύει στην φιλία και, ισχυρίζεται ότι δεν έχει ανάγκη να βασίζεται σε κανέναν. Ο κόσμος της θα ανατραπεί, όμως, μέσα σε μία νύχτα, όταν μετά από μια λιποθυμία, θα ανακαλύψει ότι πάσχει από καρκίνο του στήθους. Ξεκινώντας τις χημειοθεραπείες για να αντιμετωπίσει την ασθένεια, έρχεται αντιμέτωπη με μεγάλες αλλαγές στην εμφάνιση και την κοινωνική της ζωή, μένοντας ξαφνικά τελείως μόνη. Σε αυτή τη φάση της ζωής της εμφανίζεται μια παλιά παιδικής της φίλη, η Macki, η οποία θα σταθεί δίπλα της σε αυτό τον δύσκολο δρόμο και θα την βοηθήσει να αναγνωρίσει την αξία της φιλίας.

Η γυναίκα στο Shinshuki Miman Okotowari

Στην αρχή της ιστορίας βλέπουμε την πρωταγωνίστρια στο σπίτι των αδερφών της να μαγειρεύει και να καθαρίζει με χαμόγελο και γλυκύτητα, για να κερδίσει την συμπάθειά τους. Η εικόνα αυτή ανταποκρίνεται στα συνηθισμένα γυναικεία πρότυπα που εμφανίζονται στα shoujo manga, αυτή του συγκαταβατικού ανθρώπου που ασχολείται με την φροντίδα του σπιτιού και αγωνιά για το πώς αισθάνονται οι άλλοι γι αυτό (Hurford, 2009).

Η αρχική εντύπωση που δίνει η πρωταγωνίστρια, όπως ανακαλύπτει στην πορεία και ο αναγνώστης, είναι καθαρά επιφανειακή και κρύβει την αληθινή προσωπικότητα και τον

χαρακτήρα της. Η Asuka είναι στην πραγματικότητα μια δυναμική και ανεξάρτητη γυναίκα, η οποία λόγω και του γεγονότος ότι έμεινε από μικρή μόνη της, έμαθε να στηρίζεται στα πόδια της και να βασίζεται στον εαυτό της για να λύσει τα προβλήματά της. Αφορμή για να βγει στην επιφάνεια αυτή η πλευρά του χαρακτήρα της έγινε ένα περιστατικό στο οποίο κλήθηκε να προστατέψει την ίδια και την αδερφή της από επίθεση bullying στο σχολείο.

Όπως φαίνεται και στην εικόνα, η Asuka ξεσπά με θυμό και μαλώνει την αδερφή της που δεν μπορεί να κάνει κάτι μόνη της αλλά βασίζεται συνέχεια στον αδερφό της, και ξεκινάει καυγά για να εξουδετερώσει την απειλή.

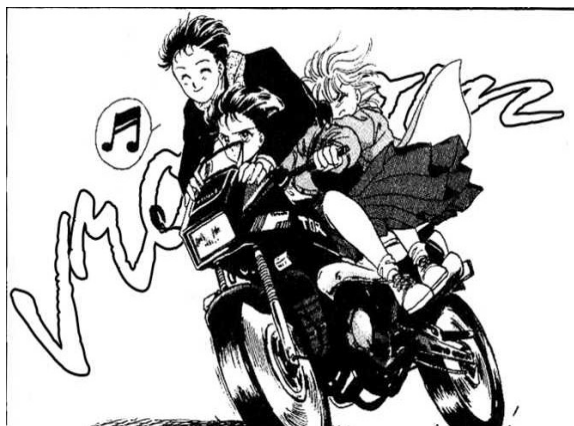
Asuka: {Δεν έχω πια μητέρα και πρέπει να ζήσω μόνη μου τη ζωή μου. Εσύ (απευθύνεται στην αδερφή της) είσαι πάντα στην αγκαλιά του αδερφού σου και δεν μπορείς να κάνεις το οτιδήποτε μόνη σου.}

Asuka: {Εσείς παιδιά έχετε αρχίσει στ' αλήθεια να με εκνευρίζετε.}

Έτσι με δυναμισμό και αποφασιστικότητα βάζει στη θέση τους τα παιδιά της συμμορίας.

Δεν είναι όμως μόνο αυτό που την κάνει να ξεχωρίζει από τα συνήθη πρότυπα γυναικών που συναντώνται στα shoujo manga. Ένα άλλο ιδιαίτερο στοιχείο είναι οι μηχανόβιες δεξιότητές της. Στην εικόνα παρουσιάζεται η Asuka να οδηγεί με μηχανή

και να πηγαίνει με τα αδέρφια της στο σχολείο. Όχι μόνο είναι αυτή που βρίσκεται στη θέση του οδηγού μα είναι και αυτή που θα δώσει τη λύση στο πρόβλημα της καθυστέρησης για το σχολείο.

Σημαντικός για την Asuka είναι και ο στόχος που βάζει, ενώ δηλώνει έτοιμη να παλέψει για να τον κατακτήσει.

Asuka: {ίσως, αλλά όταν ξεκινήσω κάτι δεν μου αρέσει να τα παρατήσω. Είναι σημαντικό για μένα να έχω έναν στόχο. Σπατάλησα πολύ χρόνο στο παρελθόν. Τώρα έχω έναν στόχο και ευχαρίστως θα παλέψω γι αυτόν. }

Ο στόχος αυτός αφορά την ενασχόλησή της με την γυμναστική εδάφους. Η ηρωίδα της ιστορίας δηλώνει συμμετοχή σε αγώνες γυμναστικών επιδείξεων στους οποίους συμμετέχουν και μαθητές από άλλα σχολεία. Βλέπουμε μέσα από τις σελίδες του mangatzen Asukana προπονείται συστηματικά και τελικά να κερδίζει τον στόχο της.

Η αντρική φιγούρα της ιστορίας είναι ο μεγάλος αδερφός της οικογένειας, Manato, για τον οποίο και στην συνέχεια η πρωταγωνίστρια θα αναπτύξει ερωτικά συναισθήματα. Τελικά αποδεικνύεται ότι δεν είναι πραγματικά αδέρφια οπότε και εκφράζουν ελεύθερα αυτό που

νιώθουν ο ένας για τον άλλο. Ο Manato φαίνεται να θαυμάζει την Asuka για τον δυναμισμό και την θέλησή της και βρίσκεται εκεί για να την στηρίξει στην προσπάθειά της και να της συμπαρασταθεί συναισθηματικά.

Η γυναίκα στο Dear Friends

Η πρωταγωνίστρια του shoujo manga, Dear Friends του Yoshi Yui ξεχωρίζει από την ομορφιά της. Μια χαρακτηριστική φράση του κειμένου είναι αυτή του Yousuke, του άντρα πρωταγωνιστή της ιστορίας, ο οποίος ισχυρίζεται ότι γυναίκες όμορφες σαν την Rina μπορούν να έχουν ότι θέλουν στη ζωή, λεφτά, άντρες, φίλους...

Η ιστορία ξεκινάει με την Rina να ισχυρίζεται ότι οι φίλοι είναι μόνο για να χρησιμοποιούνται και πως σε καμία περίπτωση δεν πρόκειται ποτέ να βασιστεί σε κανέναν. Η Rina είναι κατά βάση μια γυναίκα μόνη. Απολαμβάνει τα οφέλη που κερδίζει από την ομορφιά της, όπως κοινωνική αναγνώριση και επιρροή, και αρκετό θαυμασμό από τους άντρες. Έχει συνέχεια ανθρώπους δίπλα της να την θαυμάζουν και να θέλουν να της μοιάσουν, όμως συναισθηματικά δεν δένεται με κανέναν.

Όλα όμως αλλάζουν μια μέρα που η Rina γυρνώντας για το σπίτι λιποθυμάει στη μέση του δρόμου. Από τις εξετάσεις που έκανε στο νοσοκομείο φάνηκε ότι έχει καρκίνο στο στήθος, οπότε και ξεκινάει χημειοθεραπείες για να τον καταπολεμήσει. Όμως εξαιτίας των θεραπειών αυτών αρχίζει σταδιακά να χάνει τα μαλλιά της και να γίνεται πιο αδύναμη. Οι αλλαγές στην εξωτερική της εμφάνιση της προκαλούν μεγάλη ντροπή και αναστάτωση, οπότε και κόβει κάθε επαφή με την παλιά της ζωή. Είναι μάλιστα τέτοια η απόγνωση που νιώθει επειδή έχασε την ελκυστικότητά της και κατά συνέπεια της κοινωνική

της θέσης, που δοκιμάζει να βάλει τέλος στη ζωή της και κάνει τρεις απόπειρες αυτοκτονίας κατά τη διάρκεια της ιστορίας.

Δίπλα της σε όλη αυτή την περιπέτεια βρίσκεται ξαφνικά μια παιδική της φίλη, η Macki, η οποία είναι μαζί της και την φροντίζει με μεγάλη αφοσίωση και αυταπάρνηση. Η Macki είναι αυτή που θα πείσει τελικά την Rina να μην δώσει τέλος στη ζωή της μιας και η ίδια την αγαπά και την χρειάζεται. Γενικά οι φράσεις «Σε χρειάζομαι», «Σε έχω ανάγκη», εμφανίζονται αρκετά συχνά στην ιστορία δίνοντας την εικόνα μιας όχι και τόσο υγιούς σχέσης.

Τελικά η Macki αρχίζει και η ίδια να υποφέρει από τις συνέπειες της ασθένειας που πάσχει, η οποία παραλύσει σταδιακά όλο το σώμα. Η επιδείνωση της κατάστασής της και το

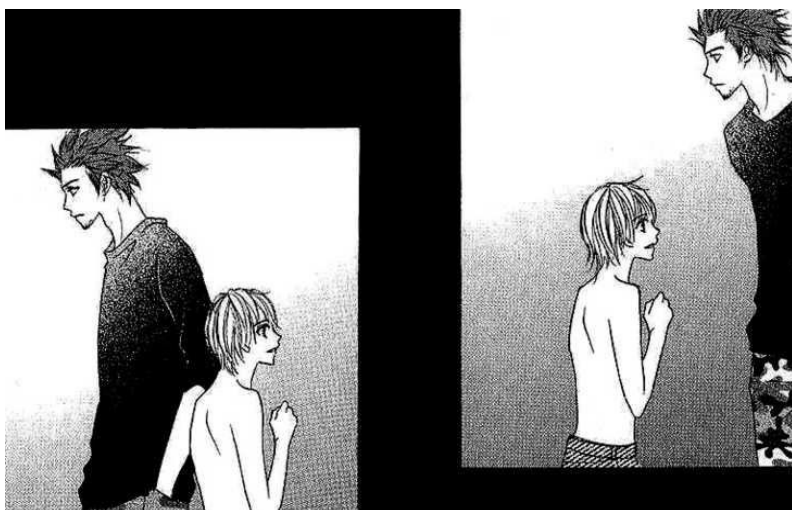
δέσιμο που έχει αναπτυχθεί πλέον ανάμεσα στα δύο κορίτσια θα οδηγήσουν την Rina στο να αποκόψει ολοκληρωτικά τους δεσμούς της με την παλιά της ζωή και να αφοσιωθεί πλήρως

στην φροντίδα της Macki. Χαρακτηριστική είναι η παραπάνω εικόνα, όπου η Rina λέει πόσο χρειάζεται την Macki.

Η αντρική φιγούρα της ιστορίας είναι ο Yousuke, ο οποίος αρχικά προσεγγίζει την Rina όταν η ίδια ήταν πολύ δημοφιλής, εξομολογώντας τον θαυμασμό και τον έρωτά του γι αυτήν. Παρόλα τα αισθήματα που ισχυρίζεται πως έχει γι αυτήν, δεν βρίσκεται στιγμή στο

πλευρό της όσο η περιπέτεια της υγείας της εκτυλίσσεται. Κάνει ξανά την εμφάνισή του εφόσον η Rina έχει αναρρώσει και έχει κερδίσει κάτι από την παλιά της εμφάνιση. Όταν όμως η Rina εμφανίζεται γυμνή και του δείχνει το στήθος της που έχει αφαιρεθεί, εκείνος δεν αντέχει και την τελικά την εγκαταλείπει.

Συνεπώς, υπάρχει σημαντική διαφορά στον χαρακτήρα και στην ανεξαρτησία που δίνεται σε κάθε γυναίκα πρωταγωνίστρια των δύο αυτών manga. Η Asuka της

Watase Yui είναι δυναμική και αυτόνομη και αυτό φαίνεται μέσα από την ιστορία όχι μόνο από τα λόγια της αλλά και από την συμπεριφορά της και τις συναισθηματικές εκδηλώσεις της. Δεν ανέχεται την κακομεταχείριση, αντιδρά, θυμώνει και υπερασπίζεται τον εαυτό της. Αν και

αναζητά τα αδέρφια και τους φίλους της για συναισθηματική υποστήριξη και επιθυμεί την αποδοχή τους, δεν βασίζεται πάνω τους και δεν τους χρησιμοποιεί για να λύσει τα προβλήματά της. Έχει στόχους και όνειρα και παλεύει γι αυτά. Ότι καταφέρνει είναι κυρίως αποτέλεσμα δικής της προσπάθειας και επιμονής. Το ερωτικό στοιχείο, υπάρχει μα δεν είναι αυτό που κυριαρχεί στην ιστορία και προωθεί την εξέλιξή της.

Αντίθετα, στην ιστορία του Yoshi Yuu τονίζεται πολύ το στοιχείο της εξωτερικής εμφάνισης. Η πρωταγωνίστρια απολαμβάνει καλομεταχείριση και πολυτέλεια εξαιτίας της εμφάνισής της και όχι κάποιου άλλου προσωπικού χαρακτηριστικού. Η ομορφιά είναι αυτή που εκτιμάται από το περιβάλλον της ηρωίδας και το μόνο που της δίνει αξία, γι αυτό και όταν την χάνει, χάνει αυτόματα και τους φίλους της, τη θέληση για ζωή, την αξία της ως γυναίκα. Επιπλέον, η Rina εμφανίζεται ως πιο εξαρτημένη μέσα στις σχέσεις της με τους άλλους, δηλώνοντας στην Macki πως την χρειάζεται δίπλα της και πως έχει ανάγκη να την φροντίζει.

Οι άντρες πρωταγωνιστές της ιστορίας έχουν δευτερεύοντα ρόλο στην πλοκή της ιστορίας. Ο Manato από την μία αποτελεί συναισθηματικό στήριγμα για την Asuka και την βοηθά να πετύχει τους στόχους της, ενώ ο Yousuke δείχνει να εκτιμά μόνο την εξωτερική εμφάνιση της Rina και η αγάπη που ισχυρίζεται πως έχει γι αυτήν, γρήγορα εξανεμίζεται όταν βλέπει το σώμα της μετά την αφαίρεση στήθους. Το mangatou Yoshi περνάει με αυτόν τον τρόπο ένα ηχηρό και επικίνδυνο μήνυμα στα νεαρά έφηβα κορίτσια, ότι η ομορφιά είναι αυτή που δίνει αξία σε μια γυναίκα και αυτή που θα την κάνει αποδεκτή από το αντίθετο φύλο.

7. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Φτάνοντας στο τέλος της εργασίας μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τις έμφυλες προσεγγίσεις στα κόμικς γενικά, αλλά και πιο συγκεκριμένα στα manga.

Οι εικονογραφημένες ιστορίες, καταρχάς, αυτοτελείς ή συνεχείς, δεν είναι ανάγνωσμα που απευθύνεται μόνο σε παιδιά. Αν και πολλοί τα έχουν συνδέσει με την παιδική τους ηλικία, τα κόμικς είναι ένα διεθνές φαινόμενο που αφορά αναμφίβολα περισσότερες ηλικιακές ομάδες. Σήμερα τα κόμικς και κατ' επέκταση τα manga έχουν μετατραπεί σε μια μεγάλη βιομηχανία, η οποία εξυπηρετεί και άλλες μεγάλες βιομηχανίες, όπως ο κινηματογράφος, η τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια.

Τα ιαπωνικά κόμικ ή αλλιώς manga, ως μια μορφή έκφρασης και τέχνης, αναπόφευκτα επηρεάζει, μα και ταυτόχρονα επηρεάζεται από τους αποδέκτες της, την ίδια την κοινωνία. Αφενός, λοιπόν, αντανakλά την κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία δημιουργείται και αφετέρου επιδρά πάνω σε αυτή μεταφέροντας έμμεσα τα δικά της κοινωνικά μηνύματα. Τα μηνύματα αυτά εισπράττονται από τους αναγνώστες και έχουν τη δύναμη, όπως αναφέραμε, να συνεισφέρουν στη διαδικασία διαμόρφωσης προσωπικού χαρακτήρα.

Η είσοδος της γυναίκας στα manga, τόσο σε επίπεδο συγγραφικό όσο και σε επίπεδο πρωταγωνιστικό στα πλαίσια της ιστορίας, δεν ήταν άλλη από την έκφραση της έκρηξης του φεμινιστικού κινήματος στην Ιαπωνία και την είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Ο ρόλος της γυναίκας στην Ιαπωνική κοινωνία αναδιαμορφώνεται και αναβαθμίζεται και αυτό φαίνεται μέσα από τα κόμικ, όπου οι θηλυκές ηρωίδες δεν είναι πλέον δυσεύρετες και δεν καταλαμβάνουν πια δευτερεύοντα συμπληρωματικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας.

Ταυτόχρονα με τη χειραφέτηση της γυναίκας, ήρθε και η αύξηση της μερίδας του γυναικείου αναγνωστικού κοινού των manga. Οι γυναίκες είναι πια ένα συνυπολογίσιμο μέρος των καταναλωτών οπότε και αποκτούν περισσότερη αγοραστική δύναμη. Αυτή η δύναμη επιδρά στο περιεχόμενο των manga και το διαμορφώνει με τέτοιο τρόπο ώστε να ικανοποιεί και τις ανάγκες των θηλυκών αναγνωστών.

Όπως τονίστηκε στην τρίτη ενότητα της εργασίας, τα manga ήταν αρχικά συντονισμένα με την πραγματικότητα και εξέπεμπαν τις κοινωνικές αλλαγές του περιβάλλοντος. Τα manga του σήμερα, όμως έχουν απομακρυνθεί από αυτό το ρόλο και εξυπηρετούν κυρίως ψυχαγωγικούς σκοπούς, σε μια προσπάθεια να ευχαριστήσουν καλύτερα τον καταναλωτή.

Έτσι, φτάνουμε στο ότι τα γυναικεία πρότυπα που προβάλλονται μέσα από τα manga, είναι παρωχημένα πρότυπα που αντανakλούν στερεοτυπικές αντιλήψεις άλλης εποχής σχετικά με την αξία και τον ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία. Οι γυναίκες στην Ιαπωνία έχουν προοδεύσει πολύ, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, αναφορικά με την διεκδίκηση της ισότητας των φύλων και την γυναικεία απελευθέρωση. Είναι πλέον περισσότερο αυτόνομες και ανεξάρτητες, στέκονται στα πόδια τους, εκφράζονται και διεκδικούν. Η εικόνα που περνάει όμως, μέσα από τα manga είναι αυτή μιας γυναίκας αδύναμης και ανασφαλούς, της οποίας η αξία καθορίζεται από την αναγνώριση και την αποδοχή του άντρα πρωταγωνιστή. Μια γυναίκα χαριτωμένη, πάντα ήρεμη και χαμογελαστή, που δεν έχει σαν στόχο την προσωπική της εξέλιξη και αυτοβελτίωση, μα την απόκτηση μιας ελκυστικής εικόνας ως το μόνο μέσο για να κερδίσει τελικά την αγάπη του ήρωα. Ο άντρας της ιστορίας, καλείται από την άλλη, να την προστατεύει και της παρέχει φροντίδα και βοήθεια στις δυσκολίες της ζωής, κάτι που η ίδια δεν φαίνεται να είναι σε θέση να κάνει μόνη της μιας και είναι γυναίκα.

Η εικόνα αυτή της γυναίκας δεν χαίρει μεγάλης αποδοχής από τους αναγνώστες της Δύσης και συγκεκριμένα της Βόρειας Αμερικής, απ' όπου και αντλήθηκαν τα ερευνητικά δεδομένα που παρατέθηκαν στην τέταρτη ενότητα της εργασίας. Τουναντίον, το συγκεκριμένο πρότυπο χαρακτηρίστηκε ως εκνευριστικό από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων της έρευνας. Ως θετικό στοιχείο των manga, από την άλλη, εκλαμβάνεται η προβολή του άντρα που διαθέτει δύναμη μα και ευαισθησία ταυτόχρονα.

Σχετικά πάλι με την εικόνα της γυναίκας, υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δυτικά κόμικς και τα manga, τόσο ως προς την εμφάνιση των ηρωίδων όσο και ως προς την γενικότερη δομή του χαρακτήρα τους, όπως φάνηκε στην πέμπτη ενότητα της εργασίας. Και τα δύο είδη κόμικς, όμως, επιδεικνύουν έμμεσα τον τρόπο για να γίνει αρεστή μια γυναίκα στο αντίθετο φύλο, προβάλλοντας τα αντίστοιχα πρότυπα, ειδικά διαμορφωμένα τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά.

Ολοκληρώνοντας λοιπόν, θα λέγαμε ότι τα κόμικς είναι μια τέχνη σύνθετη, ένα μέσο με μεγάλη δύναμη την οποία απέκτησε μετά από χρόνια εξέλιξης και διαμόρφωσης. Σήμερα υπάρχουν χιλιάδες εκδόσεις κόμικς που κυκλοφορούν παγκοσμίως και ευχαριστούν άτομα κάθε ηλικίας, κοινωνικής τάξης και γούστου αφού καλύπτουν κάθε πεδίο ενδιαφέροντος με την ποικιλομορφία τους. Η τεράστια απήχηση των κόμικς, τα επιφορτίζει, όμως, και με μεγάλη ευθύνη, καθώς μπορούν να συμβάλουν στην διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας, προβληματίζοντας τον αναγνώστη πάνω σε κοινωνικά ζητήματα και παρέχοντας πρότυπα προς μίμηση. Οφείλουν λοιπόν, οι δημιουργοί των κόμικς, και των manga σαν επέκταση αυτών, να προάγουν μέσα από το έργο τους θετικά πρότυπα που να υπερασπίζουν την αξία της ισότητας ανάμεσα στα φύλα και να προωθούν με αυτόν τον τρόπο την εξέλιξη της κοινωνίας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 🐱 Bouissou, J. M. (2000). Manga goes global. Στο: Martin, C. D. (2000). *Critique international*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: http://www.persee.fr/doc/criti_1290-7839_2000_num_7_1_1577
- 🐱 Brown, L. J. (2008). *Female Protagonists in Shōjo Manga - From the Rescuers to the Rescued*. University of Massachusetts, Amherst.
- 🐱 Chen, H. (2006). *The Significance of Manga in the Identity- Construction of Young American Adults: A Lacanian Approach*. University of Iowa.
- 🐱 JETRO (Japan External Trade Organization). *Japanese Publishing Industry*. Japan Economic Report October- November 2006. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: https://www.jetro.go.jp/ext_images/en/reports/market/pdf/2006_25_r.pdf
- 🐱 Joanacchi, (2015). *Gender Roles and Sexism in Modern Shoujo Manga*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://dereproject.com/discussion/gender-roles-and-sexism-in-modern-shoujo-manga/>
- 🐱 Madeley, M. J. (2009). *Girly Girls and Pretty Boys: Gender and Audience Reception of English- translated Manga*. University of New Brunswick, Saint John.
- 🐱 Madeley, M. J. (χ. χ.). *Transnational Transformations: A Gender Analysis of Japanese Manga Featuring Unexpected Bodily Transformation*. University of New Brunswick, Saint John.
- 🐱 Shunyao, Y. (2015). *Japanese anime and woman's gender- role changing*. University of Jyväskylä, Finland.
- 🐱 Wikipedia (2016). *Manga Murder*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: https://en.wikipedia.org/wiki/Manga_Murder

- 🐱 Wikipedia (2016). *Manga*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://en.wikipedia.org/wiki/Manga>.
- 🐱 Wikipedia (2016). *Shoujomanga*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: https://en.wikipedia.org/wiki/Sh%C5%8Djo_manga.
- 🐱 Wikipedia (2016). *Shounenmanga*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: https://en.wikipedia.org/wiki/Sh%C5%8Dnen_manga
- 🐱 Wikipedia (2016). *Fantomah*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://en.wikipedia.org/wiki/Fantomah>.
- 🐱 Wikipedia (2016). *Μαφάλντα*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CF%86%CE%AC%CE%BB%CE%BD%CF%84%CE%B1>
- 🐱 Wikipedia (2016). *WonderWoman*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: https://en.wikipedia.org/wiki/Wonder_Woman
- 🐱 AnimΕλλάς, (2016). *Τι είναι τα anime&manga*;. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τρόπο: <http://www.animellas.com/manga.html>
- 🐱 Wikipedia, (2016). *WataseYuu*. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: https://en.wikipedia.org/wiki/Yuu_Watase
- 🐱 Hurford, M. E. (2009). *Gender and sexuality in shoujo manga: Undoing heteronormative expectations in Utena, Pet shop of horrors, and Angel sanctuary*. Graduate College of Bowling Green State University.

Για την πέμπτη ενότητα τα manga που χρησιμοποιήθηκαν βρίσκονται στις παρακάτω ιστοσελίδες:

Λυτικά κόμικ

🐱 <http://www.readcomics.net/wonder-woman-rebirth/chapter-1/2>

Manga

